

แนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาบทบาทในการพัฒนาชุมชนของอิหม่าม ในเขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร ในฐานะที่เป็นทั้งผู้นำทางศาสนาอิสลามและเป็นผู้นำชุมชนมุสลิม ทั้งนี้ แนวทางในการศึกษาได้อาศัยกรอบแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำและบทบาทผู้นำ
3. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารในงานพัฒนาชุมชน
4. แนวคิดและทฤษฎีการวิเคราะห์ผู้รับสาร

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

“การพัฒนา” (Development) เป็นกระบวนการทางสังคมหนึ่ง ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (change for the better) ทุกสังคมจำเป็นจะต้องมีการพัฒนา แนวทางหนึ่งในการพัฒนาสังคมก็คือ “การพัฒนาชุมชน” (Community Development) ซึ่งชุมชนเป็นกลุ่มสังคมระดับย่อยที่มีการเคลื่อนไหว ผลักดันให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาไปสู่เป้าหมายที่รัฐหรือสังคมนั้นๆ ได้ตั้งเป้าหมายไว้ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต รายได้ ความเป็นอยู่ การศึกษา สุขภาพอนามัยของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนในแต่ละระดับเป็นต้น สำหรับรูปแบบการพัฒนาชุมชนในแต่ละประเทศ แต่ละสังคมนั้น ก็ย่อมแตกต่างกันไปตามสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ ตลอดจนความต้องการและวิสัยทัศน์ของผู้นำหรือผู้บริหารในแต่ละยุคสมัย

สำหรับประเทศไทยก็เป็นสังคมหนึ่งที่จะต้องมีการพัฒนา เนื่องจากประเทศไทยยังถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา (Developing Country) สาเหตุของความจำเป็นจะต้องมีการพัฒนาก็คือ ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่รุมเร้าความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศ ทำให้ประชาชนเกิดความหวาดระแวงและเกิดความไม่สงบสุขในสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2515) ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาชุมชนว่า “เนื่องจากมีความต้องพัฒนา ต้องการจะกำจัดปัญหาสำคัญให้หมดไป เพราะได้เห็นความเจริญของต่างประเทศ แล้วเปรียบเทียบกับประเทศที่ยังไม่เจริญ” ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจึงเป็นแนวทางหนึ่ง และเป็นแนวทางสำคัญในการผลักดันให้ประเทศชาติก้าวเดินไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น

ความหมายของการพัฒนาชุมชน

นักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน ได้อธิบายความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้มากมายหลายมุมมอง ดังนี้

กรุงเทพมหานคร (2539) อธิบายว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นการเสริมสร้างความเจริญของชุมชนที่ยังล้าหลังในทางเศรษฐกิจและสังคม โดยระดมกำลังทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น”

จากการประชุม ณ แคมบริดจ์ ไวลด์เดน (Wileden อ้างถึงในสัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2515) ได้อธิบายความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า “เป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชน และควรจะเป็นความคิดริเริ่มของประชาชนเองด้วย แต่ถ้าหากประชาชนไม่รู้จักคิดริเริ่ม ก็ให้ใช้เทคนิคกระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่ม ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการนี้ได้รับการตอบสนองจากประชาชน ด้วยความกระตือรือร้นอย่างจริงจัง”

โรเบิร์ตส์ (Roberts, 1979) ได้เสนอคำนิยามการพัฒนาชุมชนของประเทศต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. องค์การสหประชาชาติ (United Nations) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า “เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปโดยความพยายามร่วมพลังของประชาชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ให้เจริญยิ่งขึ้น และผสมผสานชุมชนเหล่านั้นเข้าไว้เป็นหัวใจของชาติ และเพื่อให้ประชาชนสามารถอุทิศตน เพื่อความก้าวหน้าของชาติอย่างเต็มที่”
  2. สหราชอาณาจักร มองการพัฒนาชุมชนว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทั้งหมดของการพัฒนา เป็นกระบวนการที่สามารถสังเกตได้จากองค์ประกอบดังนี้คือ
    - 2.1 การช่วยเหลือตนเอง
    - 2.2 การสนองความต้องการของประชาชน
    - 2.3 การทำงานเพื่อสังคม วัฒนธรรม และลักษณะอื่น ๆ ของชุมชน
3. สหรัฐอเมริกา มองว่า “การพัฒนาชุมชน เป็นความพยายามของประชาชนที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนและความสามารถของประชาชน ในการเข้ามีส่วนร่วม มีทิศทางของตนเอง และมีความพยายามร่วมกันในกิจกรรมของชุมชน”
4. อินเดีย มองว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการและอุดมการณ์ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาชนบทของประเทศ ภายใต้กรอบการดำเนินงานของรัฐและการมีส่วนร่วมของประชาชน”

ปรีชา เศรษฐีธร (2527) ได้สรุปคำว่าการพัฒนาชุมชน ได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชน คือความพยายามที่จะยกฐานะการครองชีพของประชาชนให้ดีขึ้น ให้คนในชุมชนนั้น ๆ มีความกินดีอยู่ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ต้องอาศัยความร่วมมือจากรัฐเอง จะต้องช่วยตัวเองในการพัฒนาบนพื้นฐานของความสมัครใจ เพราะการพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ตัวประชาชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของการพัฒนาทุกสาขา และมีความรับผิดชอบที่จะช่วยตัวเอง
2. การพัฒนาชุมชน มีความมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม ลักษณะทางกายภาพ ทักษะคติของประชาชน พฤติกรรมแบบเก่า ๆ ของชุมชนนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่าง อย่าง
3. การพัฒนาชุมชนจะต้องใช้หลักยั่วยุ เร่งเร้า ส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่ม ตลอดจนการดำเนินการไปตามโครงการพัฒนานั้น ๆ
4. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง จะต้องเป็นผู้ทำหน้าที่กระตุ้น ยั่วยุ และส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนเกิดความคิดริเริ่ม

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงพอสรุปความหมายของการพัฒนาชุมชนได้ว่า เป็นกระบวนการหนึ่งในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากสภาพเดิมที่ไม่พึงประสงค์ไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วม การช่วยเหลือตนเอง การมีความคิดริเริ่มและความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้นเองเป็นสำคัญ รวมทั้งการประสานความร่วมมือกันระหว่างองค์กรประชาชนกับหน่วยงานของรัฐ เพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และชุมชนมีความเจริญอย่างสมดุล

แนวคิด (Concepts) เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

นักพัฒนาชุมชนหลายท่าน ได้มีความเห็นร่วมกันถึงแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชน ดังนี้ (กรุงเทพมหานคร, 2539)

1. ความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชน (Partnership)

แนวความคิดนี้ เกิดจากความเชื่อที่ว่า การพัฒนาที่ได้ผลดีที่สุดและถาวรที่สุดนั้น ควรเกิดจากพลังและขีดความสามารถของชุมชนที่ได้ผนึกกำลังกัน ผลมผลสานกับการสนับสนุนจากการปกครองแห่งรัฐ การที่จะทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการฝ่ายเดียวนั้น นอกจากจะยากที่จะประสบความสำเร็จ และผลไม่มั่นคงถาวรแล้ว ยังอาจนำไปสู่การขยายช่องว่างและความขัดแย้งระหว่างพลังทั้งสองฝ่ายได้ ความร่วมมือระหว่างชุมชนและรัฐ ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนนี้ จึงประกอบด้วยสาระสำคัญ 2 ประการคือ การมีส่วนร่วมของชุมชน (Local Participation) และการสนับสนุนของรัฐ (Government Contribution)

2. การช่วยเหลือตนเอง (Self-help)

คือการสนับสนุนให้ประชาชนมีขีดความสามารถที่จะช่วยตัวเองได้ ไม่ต้องคอยพึ่งพาคนอื่น การช่วยตนเอง หมายถึง ประชาชนสามารถเข้าร่วมปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน สามารถเข้าแก้ไขข้อขัดข้องส่วนรวมของชุมชน ฉะนั้น จึงเป็นการระดมสรรพกำลังทั้งปวงของชุมชน ไม่ว่าจะป็นกำลังคนหรือทรัพยากรอื่น ๆ เข้าสู่การปฏิบัติงาน แต่อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่า เป็นการช่วยเหลือตนเองตามลำพัง เพราะสรรพกำลังดังกล่าว อาจมีข้อจำกัดแตกต่างกันไปตามสภาพของแต่ละชุมชน จึงต้องอาศัยความร่วมมือกันหลาย ๆ ฝ่ายด้วย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อหนึ่ง

3. ความคิดริเริ่มของชุมชน (Local Initiative)

การที่ประชาชนจะสามารถช่วยเหลือตนเองได้ จะต้องได้รับการนำความคิดที่ถูกต้อง จนมีทักษะและศรัทธาต่อการพัฒนาในแง่บวก จนถึงขั้นที่สามารถแสดงความคิดริเริ่ม และจัดโครงการพัฒนาได้โดยมิต้องรอรัฐเข้ามากระตุ้นเดือนอยู่ตลอดเวลา เพราะความคิดที่มาจากภายนอกชุมชน อาจจะไม่ตรงกับความต้องการและปัญหาของชุมชนที่แท้จริง และมักไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชน

4. ความต้องการของชุมชน (Felt Needs)

ปัญหาและความต้องการชุมชนนั้นเป็นผลผลิตของวัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมของชุมชนเอง ในขณะที่วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนกำลังเปลี่ยนแปลง ความต้องการของชุมชนก็มีแนวโน้มที่จะแตกต่างไปจากเดิม ในชุมชนแบบดั้งเดิมที่ไม่มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากนัก ความต้องการของชุมชนมักเป็นในรูปของการเน้นเรื่องการบริโภค (Consumption Oriented) แต่ในชุมชนที่ทันสมัยและมีการติดต่อกับสังคมภายนอกตลอดเวลา นั้น ความต้องการของชุมชนจะมีลักษณะเด่นในเรื่องของการพัฒนา (Development Oriented) อย่างไรก็ตาม แนวความคิดนี้จะต้องมีความยืดหยุ่น และเคลื่อนไหวปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

5. ความสมดุลในการพัฒนา (Balanced Development)

ทัศนะหนึ่งของความสมดุลในการพัฒนาชุมชนก็คือ การพัฒนาตามความต้องการของประชาชนจะต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ด้วยพลังความสามารถของชุมชนเองและขีดความสามารถของรัฐ ส่วนอีกทัศนะหนึ่งคือ จุดเน้นของงานพัฒนาอยู่ที่ว่า การพัฒนาทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมจะต้องได้สัดส่วนและสอดคล้องกัน

6. การศึกษาลดชีวิต (Long-life Education)

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน เสริมสร้างความรู้และทักษะ มุ่งที่จะให้ประชาชนที่รับผิดชอบ ดำรงตนอยู่ในสังคมประชาธิปไตยอันก้าวหน้า ซึ่งส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงทัศนคติให้เป็นผู้มีจิตใจรักความก้าวหน้า มีความปรารถนาที่จะดำรงชีวิตอยู่ในระดับและรูปแบบที่ดีกว่า หนทางที่จะทำเช่นนั้นได้โดยการร่วมมือกับประชาชน ส่งเสริมความสนใจในกลุ่มและสนใจชุมชนที่อาศัยอยู่

7. การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ (Holistic Program)

ปัญหาของชุมชนหรือของประเทศ ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งหรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งโดยเฉพาะ แต่จะต้องเป็นการประสานปฏิบัติการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และมีการประสานงานของวิธีการหลายวิธีและหลายด้าน ในการศึกษาปัญหาของชุมชนก็เช่นเดียวกัน จะพบว่าปัญหานั้นมีต้นตอจากหลายสาเหตุ หลายปัจจัย จึงต้องดำเนินการแก้ไขด้วยวิธีการต่างๆ หลายด้านพร้อมกันไป การกำหนดวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน จึงต้องหยิบยกปัญหานั้นมาพิจารณาอย่างละเอียดและลึกซึ้ง ด้วยมุมมองหลายมุมมอง

8. การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานที่เริ่มจากท้องถิ่นชนบท โดยมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาประเทศ (The Mainstream of National Development)

วัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาประเทศ มิได้หมายความว่า นโยบายของชาติเป็นผู้กำหนดท้องถิ่น แต่หมายถึงกิจกรรมในท้องถิ่นจะได้รับการสนับสนุนให้เป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนค้ำจุน การดำเนินงานของท้องถิ่นใดเป็นไปโดยเอกเทศ และปราศจากเป้าหมายที่สอดคล้องกับนโยบายชาติ ย่อมจะไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเท่าที่ควร

หลักการพัฒนาชุมชน

องค์การสหประชาชาติ ได้ประมวลหลักการพัฒนาชุมชนจากประสบการณ์ในประเทศต่างๆ ซึ่งปรากฏว่า โครงการพัฒนาชุมชนที่ได้รับความสำเร็จแล้ว ได้เน้นหลักการดังต่อไปนี้คือ (กรุงเทพมหานคร, 2539)

1. ในการพัฒนาชุมชน ถือว่าบรรดากิจกรรมต่างๆ จะต้องสนองความต้องการของประชาชน โครงการแรกควรจะมีขึ้นจากความต้องการที่ประชาชนแสดงออกมา
2. การพัฒนาชุมชนที่จะให้ได้ผลเต็มที่และมีความสมมูลนั้น จำต้องอาศัยการร่วมมือกัน ประสานงานกัน และการวางโครงการอเนกประสงค์ (Multipurpose programs)
3. การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชนนั้นมีความสำคัญ เช่นเดียวกับกับความสำเร็จในทางวัตถุ

4. การพัฒนาชุมชนจะต้องมุ่งหมายที่จะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนให้มากขึ้นและดีขึ้น
5. การค้นหา ส่งเสริมและฝึกอบรมผู้นำท้องถิ่น ควรจะถือเป็นวัตถุประสงค์สำคัญในโครงการใด ๆ ก็ตาม
6. โครงการช่วยเหลือตนเองของชุมชน จำต้องอาศัยความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างจริงจังและกว้างขวางด้วย
7. การนำโครงการพัฒนาชุมชนออกปฏิบัติ จำต้องอาศัยการกำหนดนโยบายอันแน่นอน การวางระเบียบวิธีปฏิบัติในการบริหาร โดยเฉพาะการเลือกสรรและการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ การระดมทรัพยากรของท้องถิ่นและของชาติมาใช้ การจัดให้มีการวิจัย ทดลองและประเมินผล
8. ควรนำเอาทรัพยากรจากองค์การอาสาสมัคร มาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ในโครงการพัฒนาชุมชน ไม่ว่าจะเป็ระดับท้องถิ่น ระดับชาติหรือระหว่างประเทศ
9. ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่น จำเป็นต้องขนานควบคู่ไปกับการพัฒนาของชาติเป็นส่วนรวม

สรุปได้ว่าการพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงสภาพชุมชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยมุ่งเน้นหลักสำคัญคือ การพัฒนาคนและพัฒนาสิ่งแวดล้อมของคน รวมทั้งการกระตุ้นการมีส่วนร่วม ความคิดและการตัดสินใจของประชาชนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกันกับมุมมองของ ดร. ทีอาร์ บาทเทน (Dr.T.R. Batten) ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาบุคคลของสหราชอาณาจักรที่ว่า "จากประสบการณ์ในหลายประเทศแสดงให้เห็นว่า การใช้แนวปฏิบัติแบบสั่งการ (Directive Approach) นั้น จะเป็นผลดีในการพัฒนา "วัตถุ" มากกว่าการพัฒนา "คน" (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526) ซึ่งแนวความคิดนี้ ได้ปรากฏในแนวทางการพัฒนาชุมชนของกรุงเทพมหานคร ที่ใช้หลักการทำงานกับประชาชนแบบช่วยให้เกิดความคิด (Non-directive Approach) กล่าวคือ กิจกรรมทุกกิจกรรมจะต้องให้ประชาชนได้มีโอกาสคิด ตัดสินใจ วางแผน และดำเนินการด้วยตนเอง โดยที่การพัฒนาชุมชนจะเป็นการทำงานร่วมกับ (work with) ประชาชน มิใช่เป็นการทำงานเพื่อ (work for) ประชาชน ซึ่งแนวความคิดนี้สามารถกระทำได้โดยผ่านองค์การประชาชนและผู้นำชุมชน ซึ่งมีความใกล้ชิดกับประชาชน มีส่วนสนับสนุน ช่วยเหลือและผลักดันให้งานพัฒนาชุมชนบรรลุผลตามเป้าหมายที่ได้วางไว้

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำและบทบาทผู้นำ

จากแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับหลักสำคัญ 2 ประการคือ ความคิดริเริ่มของประชาชนในการปรับปรุงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น และรัฐให้ความช่วยเหลือในด้านเทคนิคและบริการต่าง ๆ เพื่อให้การดำเนินงานของชุมชนบรรลุผลสำเร็จ ซึ่งหลักทั้งสองประการนี้ ต้องอาศัยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้นำในการกระตุ้น สนับสนุนให้เกิดความคิดริเริ่มของประชาชนในชุมชน และเป็นผู้ประสานความร่วมมือ ความช่วยเหลือระหว่างรัฐกับประชาชนในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ซึ่งได้แก่ผู้นำท้องถิ่นหรือผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลที่มีภาวะผู้นำโดดเด่นในชุมชน

ความหมายของ "ภาวะผู้นำ" (Leadership)

อรรถัย ชื่นมนุษย์ (2519) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำว่า "หมายถึงการมีหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวก เกี่ยวกับการจูงใจประสานงาน มีอำนาจในการวินิจฉัยสั่งการ และมีอำนาจหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ ให้ผู้ตามกระทำการไปตามที่ได้รับมอบหมาย รวมไปถึงมีหน้าที่ที่จะก่อให้เกิดความร่วมมืออย่างดีระหว่างผู้ปฏิบัติงานทุกฝ่าย" ดังนั้น พฤติกรรมของผู้นำจะดำเนินไปได้โดยอาศัยอำนาจหน้าที่ (Authority) และอำนาจบารมี (Power) ซึ่งทั้งสองอย่างจะเป็นเครื่องมือให้ผู้นำดำเนินการต่าง ๆ ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการ (Formal) และไม่เป็นทางการ (Informal)

อุทัย หิรัญโต (2524) ได้จำกัดความคำว่าผู้นำ จากนักวิชาการต่าง ๆ ดังนี้

1. สโตกคิลล์ (Stogdill) ให้ความหมายของภาวะผู้นำว่า "เป็นกิจกรรมของการที่จะสร้างอิทธิพลต่อสมาชิกในกลุ่ม จะก่อให้เกิดความพยายามในการดำเนินงานให้บรรลุถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้"

2. ริชาร์ดส์ และกรีนโลว์ (Richards and Greenlow) กล่าวว่า "การเป็นผู้นำเป็นความพยายามของบุคคลที่จะชักจูงและกำหนดพฤติกรรม ทศนคติ ความเชื่อหรือค่านิยมของบุคคลอื่น เพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง"

3. ทีด (Tead) กล่าวว่า "ความเป็นผู้นำ ได้แก่กิจกรรมในการใช้อิทธิพลจูงใจประชาชน ให้ร่วมมือปฏิบัติงานเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งคนเหล่านั้นเองเห็นว่าเป็นสิ่งอันพึงปรารถนา"

อัลตาเลีย (Altalib, 1991) ได้อธิบายความหมายของภาวะผู้นำว่า "เป็นทั้งบทบาทและกระบวนการที่ผลักดันกลุ่มให้เป็นไปในทิศทางที่ได้วางไว้ โดยวิธีการจูงใจ (motivate) ให้คนเกิดการกระทำด้วยความสมัครใจ ภาวะผู้นำที่ดีจะทำให้คนมีพฤติกรรมไปในทิศทางที่ถูกต้อง ตั้งตามใน

ระยะยาว อย่างไรก็ตามวิธีการและเป้าหมายควรจะสนองความต้องการ ความสนใจในสิ่งดีของคนอย่างแท้จริง”

ความหมายของ “ผู้นำ” (Leader)

“ผู้นำ” (Leader) มีความหมายกว้างขวางมาก ซึ่งนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิต่างก็ให้คำจำกัดความ หรือความหมายของผู้นำในหลายลักษณะ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

ทวี ทิมข่า (2528) กล่าวว่า “ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถใช้ความรู้นั้นช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง”

อรรถัย ชื่นมนุษย์ (2519) ได้สรุปลักษณะกว้าง ๆ ของความหมายของผู้นำ 6 ประการคือ ,

1. ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ นำ (Appointed Leader)
2. ผู้นำที่เป็นจุดรวมของพฤติกรรมในกลุ่ม (Central Person)
3. ผู้นำที่ถูกเลือกขึ้นมาจากเหล่าสมาชิกในกลุ่ม
4. ผู้นำที่มีอิทธิพลต่อสมาชิกคนอื่น ๆ โดยที่สมาชิกรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม
5. ผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไปสู่เป้าหมายของกลุ่ม
6. ผู้นำที่มีพฤติกรรมหรือบทบาทในการนำคนอื่น ๆ

คุณลักษณะของผู้นำ

อุทัย หิรัญโต (2524) ได้สรุปรวมแนวคิดของทีด (Tead) เกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้นำดังนี้

1. มีกำลังกายและกำลังใจ
2. มีความกระตือรือร้น
3. มีความอดทน
4. มีความเป็นมิตร และความเอ็นดูรักใคร่
5. มีความรอบรู้ในทางหลักวิชา
6. มีความเด็ดขาด
7. มีสติปัญญา

- ชูศักดิ์ ชูช่วย (2533) สรุปคุณสมบัติของผู้นำที่ดี ควรประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญดังนี้
1. มีความเชื่อมั่นในตนเอง
  2. มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี
  3. สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในกลุ่มของตน
  4. ส่งเสริมให้สมาชิกของกลุ่มมีความคิดริเริ่มในการทำงาน
  5. มีความสุภาพเรียบร้อย
  6. มีความอดทนและมีไหวพริบในการทำงาน
  7. ไม่เห็นแก่ตัว
  8. มีความยุติธรรม
  9. มีความกระตือรือร้น
  10. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

ความหมายของ “ผู้นำทางความคิด” (Opinion Leader)

พัชนี เสงี่ยม และคณะ (2534) ได้อธิบายลักษณะของผู้นำทางความคิดไว้ว่า “คือบุคคลที่ได้รับความเชื่อถือจากบุคคลอื่นในสังคม ผู้นำทางความคิดเห็นมีภารกิจจะต้องแจ้งข่าวสารเสนอความคิดเห็นและการตัดสินใจต่อกลุ่มคนต่าง ๆ”

ลาสซี (Lassey, 1971) ได้ให้คำนิยามผู้นำทางความคิดเห็นว่า “ขีดความสามารถที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งสามารถมีอิทธิพล โดยวิธีไม่เป็นทางการต่อทัศนคติหรือพฤติกรรม โดยเปิดเผยของบุคคลอื่น ตามที่บุคคลนั้นต้องการ และสามารถมีอิทธิพลเช่นนี้ได้ค่อนข้างบ่อย”

โรเจอร์ส (Rogers, 1983) ได้กล่าวว่า “ผู้นำทางความคิด คือบุคคลที่มีอิทธิพลต่อความคิดเห็นของผู้อื่น”

คุณลักษณะของผู้นำทางความคิด

ประสิทธิภาพของผู้นำทางความคิดขึ้นอยู่กับหลายปัจจัยคือ (พัชนี เสงี่ยมและคณะ, 2534)

1. มีความน่าเชื่อถือ และมีความสามารถในการเป็นตัวแทนของสมาชิกในกลุ่ม
2. มีความสามารถในการสื่อสารกับผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสื่อสารแบบต่อหน้ากัน (Face-to-face Communication)
3. มีอำนาจบารมี สามารถให้คุณโทษในเรื่องต่าง ๆ ต่อสมาชิกในสังคมนั้นได้

สต็อกคิลล์ (Stogdill อ้างถึงใน กรณีการ โอมูเน, 2526) ได้สรุปคุณลักษณะของผู้นำทางความคิด ดังนี้คือ

1. เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีความตื่นตัว มีความกระตือรือร้น
2. เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีความทะเยอทะยานสูง
3. เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ มีความน่าไว้วางใจ มีความคิดสร้างสรรค์ มีความขยันขันแข็ง และมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม

ความหมายของ “ผู้นำชุมชน” (Community Leader)

ทรี ทิมซ่า (2528) กล่าวว่า “ผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้ที่มีบุคลิกภาพเด่น ประกอบกับความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มคนหรือในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งในกลุ่มแต่ละกลุ่มย่อมประกอบด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ความสามารถหรือทักษะแตกต่างกันไป ในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม จะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้ จึงผลักดันให้สมาชิกของกลุ่มบางคนกลายเป็นผู้นำ และบางคนก็กลายเป็นผู้ตาม ส่วนประกอบที่ทำให้บุคคลกลายเป็นผู้นำย่อมมาจากลักษณะพิเศษประจำตัว เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความยุติธรรม ความโอบอ้อมอารี และความเสียสละ”

พัทยา สายหู (2510) กล่าวว่า “ผู้นำในชุมชนคือ ผู้ที่ก่อให้เกิดมีการกระทำขึ้นในหมู่ผู้ตาม ผู้นำเป็นผู้ริเริ่มความคิด แล้วถ่ายทอดความคิดนั้นให้ผู้ตามรับไปปฏิบัติเป็นการกระทำ”

คุณลักษณะของผู้นำชุมชน

สุเทพ เชาวลิต (2524) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะที่สำคัญของผู้นำท้องถิ่นที่เอื้อให้งานพัฒนาชุมชน บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายไว้ 8 ประการ ดังนี้

1. มีจิตใจมุ่งมั่นที่จะพัฒนา
2. มีความซื่อตรงต่อหน้าที่
3. มีจิตใจเป็นกุศล
4. ยอมรับวิทยาการแผนใหม่
5. มีความเชื่อมั่นในตนเอง
6. มีทัศนคติแบบประชาธิปไตย
7. มีความจงรักภักดีต่อสถาบัน
8. มีความเป็นผู้นำ

จิระพรรณ กาญจนะจิตรา (2522) ได้กล่าวถึงลักษณะเด่น ๆ ของผู้นำชุมชน (Pertinent Feature of Village Leaders) ไว้ว่า “ผู้นำอาจจะมาจากหลายด้าน บางคนเป็นผู้นำโดยได้รับการแต่งตั้งจากรัฐหรือจากองค์กร และประชาชนจะต้องให้การสนับสนุนจึงจะได้รับการนับถืออย่างแท้จริง ผู้นำจึงควรจะมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลาย ๆ อย่างรวมกัน เป็นต้นว่า เป็นผู้มีความสุใส มีบุคลิกในชุมชนยกย่องนับถือ เป็นผู้ที่สามารถชักจูงหรือก่อให้เกิดแรงศรัทธาในกลุ่ม เป็นผู้เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีความคิดริเริ่ม ทันต่อเหตุการณ์ ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีฐานะมั่นคง มีการศึกษาดี เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต และเป็นผู้มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในชุมชน”

ดังนั้น อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า ไม่ว่าบุคคลใดจะเป็นผู้นำชุมชนก็ตาม ล้วนแล้วแต่ต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญนั่นคือ การมีภาวะผู้นำและมีคุณลักษณะดี ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิด ทัศนคติ ความเชื่อ และการกระทำของผู้อื่น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดพฤติกรรมหรือกิจกรรมใดๆ ที่พึงปรารถนา

ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

เลวินสัน (Lavinson อ้างถึงใน ปัญญา สวัสดิ์เสรี, 2539) ได้สรุปความหมายของบทบาทไว้ 3 ประการคือ

1. บทบาท คือ ปทัสถาน ความคาดหวัง ข้อห้าม ความรับผิดชอบและอื่น ๆ ที่มีลักษณะทำนองเดียวกัน ซึ่งผูกพันกับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้ บทบาทตามความหมายนี้ คำนึงถึงตัวบุคคลน้อยที่สุด แต่มุ่งที่การบ่งชี้หน้าที่อันควร
2. บทบาท คือ ความคิดเห็นของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเอง ที่คิดและกระทำเมื่อดำรงตำแหน่งนั้น
3. บทบาท คือ การกระทำของบุคคลแต่ละคน ที่กระทำโดยให้สัมพันธ์กับโครงสร้างของสังคมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

จาคอบ (Jacob อ้างถึงใน พูนทรัพย์ สิทธิพรหม, 2533) ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า องค์กรทางสังคมประกอบด้วยเครือข่าย (Network of Role) ซึ่งบังคับและให้แนวทางแก่การกระทำ การที่แต่ละบุคคลในสังคมเข้าไปรับตำแหน่ง มีหน้าที่หนึ่งในสถานภาพหนึ่งนั้น หมายถึงการยอมรับรูปแบบพฤติกรรมที่ถูกกำหนดมาแล้วจากตำแหน่ง หน้าที่และสถานภาพนั้น ๆ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้คือ บทบาทที่สังคมคาดหวังไว้ (Expected Role) จากแนวความคิดนี้ทำให้เห็นโครงสร้างของบทบาทว่ามีองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ

1. โครงข่ายของตำแหน่งและสถานภาพของสังคม
2. ระบบความคาดหวังที่สอดคล้องกัน
3. ระบบแบบแผนของพฤติกรรมตามความคาดหวังของตำแหน่งและสถานภาพนั้น

ดังนั้น บทบาทจึงเป็นความคาดหวังทางการกระทำ โดยมีการเรียนรู้เป็นกระบวนการสำคัญ เพื่อให้ทราบว่า แต่ละบุคคลจะต้องแสดงบทบาท (Role Playing) และสวมบทบาท (Role Taking) อย่างไร ซึ่งการเรียนรู้บทบาทนี้จะเกิดจากการปฏิบัติตามข้อกำหนด หลักการหรือกฎหมาย และการเลียนแบบ การสังเกต (Role Model) จากบุคคลที่เรายึดถือ (Significant Others) เพื่อจะนำมาเป็นแบบอย่างของบทบาทของตน ที่จะแสดงต่อผู้อื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ ในสังคมตามที่ตนเองต้องการ แต่ทั้งนี้ การเสนอภาพของตนเองหรือการแสดงบทบาทและการสวมบทบาทนี้อาจจะสอดคล้อง (Role Consensus) หรือขัดแย้ง (Role Conflict) กับความคาดหวังของสังคมก็ได้

ในการศึกษาบทบาทของผู้นำ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า บทบาทเป็นโครงสร้างซึ่งเป็นองค์ประกอบของพฤติกรรม โครงสร้างเหล่านี้อาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล หรืออีกนัยหนึ่ง เราสามารถพิจารณาบทบาทจากหลายๆ มุมมองและหลายสถานการณ์ ในการวิเคราะห์พฤติกรรมในแต่ละบทบาท จึงจำเป็นต้องใช้แนวทางอย่างน้อย 3 แนวทางคือ (Berlo, 1960)

1. บทบาทที่เป็นข้อกำหนด (Role Prescriptions) คือ ข้อกำหนดที่บุคคลควรประพฤติปฏิบัติ ซึ่งข้อกำหนดนี้อาจมาจากตัวบทกฎหมาย คติความเชื่อ หลักศาสนา กรอบประเพณีและสังคม และอาจมีลักษณะเป็นทางการ
2. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (Role Descriptions) ได้แก่ รูปแบบของพฤติกรรมซึ่งปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน
3. บทบาทที่คาดหวัง (Role Expectations) ได้แก่ ภาพลักษณ์ซึ่งบุคคลมีเกี่ยวกับพฤติกรรมซึ่งอยากให้เป็นปฏิบัติ

ในสังคมอุดมคติ บทบาทที่เป็นข้อกำหนด บทบาทที่ปฏิบัติจริง และบทบาทที่คาดหวังนั้น จะต้องมีความสอดคล้องกัน แต่ในความเป็นจริงนั้น ยังมีความแตกต่างกันและไม่สอดคล้องกันอยู่ ซึ่งเป็นอุปสรรคในการกำหนดรูปแบบของพฤติกรรมของบุคคล และก่อให้เกิดความขัดแย้งในบทบาทนั้น ๆ

บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ

จิระพรรณ กาญจนะจิตรา (2522) ได้สรุปหน้าที่สำคัญๆ ของผู้นำไว้ ดังนี้

1. นักริเริ่มสิ่งใหม่ (Initiator)

ผู้นำจะต้องมีบทบาทในการริเริ่มทำสิ่งใหม่ๆ ซึ่งจะช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ผู้นำจะต้องเป็นคนแรกที่ยอมรับความต้องการของสมาชิก จะต้องทำให้สมาชิกตระหนักถึงความต้องการและริเริ่มกิจกรรมในกลุ่ม

2. ผู้นำแนวทาง (Guide)

ผู้นำจะต้องเป็นผู้ให้คำแนะนำผู้ตามในการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ผู้นำจะคอยช่วยเหลือในการวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของสมาชิกในกลุ่ม ผู้นำจะเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกเห็นถึงความต้องการของเขา และนำทางให้รู้จักเลือกความต้องการเหล่านั้น และผู้นำจะเป็นผู้ให้ข่าวสารด้วย

3. ผู้จัดการกิจกรรมของกลุ่ม (Promoter)

ผู้นำจะมีหน้าที่ในการก่อตั้งกลุ่ม บำรุงรักษากลุ่มมากกว่าสมาชิกคนอื่นๆ เช่น เป็นผู้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิก เป็นตัวกลางในการแก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิก เป็นผู้ประสานงานกับสมาชิกเพื่อให้งานดำเนินไปด้วยความราบรื่น

4. เป็นสัญลักษณ์ (Symbol)

ผู้นำจะเป็นผู้ที่มีความเห็นอกเห็นใจผู้ตาม และอุทิศตนในการทำงานเพื่อกลุ่ม ซึ่งจะ ทำให้เป็นที่ชื่นชอบของบรรดาผู้ตาม และถือเอาผู้นำเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม และพยายามกระทำตามแบบอย่าง

พจนม ลิ้มอารีย์ (2522) เสนอบทบาทและหน้าที่ของผู้นำ ได้แก่

1. ผู้นำในฐานะบริหาร (The Leader as Executive)

บทบาทที่เห็นได้ชัดที่สุดของผู้นำก็คือ บทบาทในฐานะผู้บริหาร ซึ่งคอยประสานงานระหว่างกลุ่มต่างๆ เป็นผู้นำทางด้านการวางแผนและตั้งวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ตลอดจนช่วยให้งานของสมาชิกคนอื่นๆ ดำเนินไปด้วยดี ผู้นำจะต้องรับผิดชอบนโยบายและวัตถุประสงค์ของกลุ่มให้มีการปฏิบัติโดยครบถ้วน ถูกต้อง

2. ผู้นำในฐานะผู้วางแผน (The Leader as Planner)

โดยปกติผู้นำทำหน้าที่วางแผนการปฏิบัติงาน เป็นผู้ตัดสินใจเลือกวิธีการต่างๆ เพื่อช่วยให้กลุ่มบรรลุผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ ซึ่งรวมถึงการตัดสินใจต่อเหตุการณ์เฉพาะหน้า และการวางจุดมุ่งหมายระยะยาว บางครั้งผู้นำจะเป็นผู้วางแผนแต่เพียงผู้เดียว ผู้นำจึงเป็นบุคคลเดียวที่รอบรู้การดำเนินงานทั้งหมด ส่วนสมาชิกคนอื่นๆ จะได้รับมอบหมายงานเป็นส่วนๆ ซึ่งอาจทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการขาดความเข้าใจในงานได้

3. ผู้นำในฐานะผู้วางนโยบาย (The Leader as Policy Maker)

งานสำคัญของผู้นำก็คือ การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

4. ผู้นำในฐานะผู้ชำนาญการ (The Leader as Expert)

ผู้นำที่มีความจำเป็นจะต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้และมีทักษะเป็นอย่างดี

5. ผู้นำในฐานะตัวแทนของกลุ่มเพื่อติดต่อกับภายนอก (The Leader as External Group Representative)

เนื่องจากสมาชิกทุกคนของกลุ่มไม่สามารถที่จะติดต่อกับกลุ่มอื่น ๆ หรือบุคคลภายนอกได้อย่างทั่วถึง ดังนั้น บุคคลที่มีคุณสมบัติเป็นที่พอใจของกลุ่ม จึงมักจะได้รับเลือกให้ไปทำหน้าที่แทนในการติดต่อกับบุคคลภายนอก และเมื่อบุคคลภายนอกจะติดต่อกับกลุ่ม ก็จำเป็นต้องติดต่อกับบุคคลนั้นอีกทีหนึ่ง ผู้นำประเภทนี้จึงกลายเป็น "ผู้แทน" ของกลุ่มโดยปริยาย

6. ผู้นำในฐานะผู้ควบคุมความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม (The Leader as Controller of Internal Relations)

ผู้นำมีหน้าที่ควบคุมดูแลการดำเนินงานภายในกลุ่ม ซึ่งในการทำหน้าที่นั้น ผู้นำจะทำหน้าที่ควบคุมความสัมพันธ์ภายในกลุ่มด้วย

7. ผู้นำในฐานะผู้ตัดสินประนีประนอม (The Leader as Arbitrator and Mediator)

เมื่อเกิดความขัดแย้ง บุคคลที่สามารถทำหน้าที่ตัดสินไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ มักจะกลายเป็นผู้นำต่อมาในภายหลัง

8. ผู้นำในฐานะที่เป็นบุคคลตัวอย่าง (The Leader as Exemplor)

สมาชิกของกลุ่มที่มีความประพฤติดีหรือปฏิบัติงานดี จนได้รับการยกย่องอยู่เสมอว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของกลุ่ม มีโอกาสที่จะเป็นผู้นำของกลุ่มนั้นได้โดยง่าย เพราะเป็นคนที่ได้รับการยกย่อง ยอมรับนับถือจากสมาชิกในกลุ่ม

9. ผู้นำในฐานะสัญลักษณ์ของกลุ่ม (The Leader as Symbol of the Group)

ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่ม มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของกลุ่ม แต่คนหมู่มากเมื่อมาอยู่รวมกัน การที่จะทำให้มีความสามัคคีตลอดเวลา นั้นย่อมเป็นไปได้ยาก ดังนั้นภายในกลุ่มจึงอาจมีบุคคลคนหนึ่ง ที่ได้รับการยกย่องจากสมาชิกทั้งหลายว่าเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม เนื่องจากเป็นบุคคลที่ดีกับสมาชิกทุกคน มีความจงรักภักดีต่อกลุ่ม รวมทั้งเป็นบุคคลที่ไม่เป็นภัยต่อกลุ่ม

10. ผู้นำในฐานะตัวแทนรับผิดชอบ (The Leader as Substitute for Individual Responsibility)

การที่ผู้นำจำเป็นต้องรับผิดชอบต่อการตัดสินใจ และการกระทำบางอย่างหรือทั้งหมดของบุคคลในกลุ่ม โดยเหตุนี้บางทีในโอกาสต่อมา สมาชิกในกลุ่มอาจจะมอบหมายให้ผู้นำมีอำนาจตัดสินใจกระทำการใดๆ แทนตนได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความผิดพลาด ซึ่งอาจเป็นเหตุให้ผู้นำพลอยรับผิดชอบไปด้วย

11. ผู้นำในฐานะผู้มีอุดมคติ (The Leader as Ideologist)

ผู้นำเป็นผู้กำหนดอุดมการณ์ สร้างความเชื่อและศรัทธาต่างๆ ให้แก่สมาชิก หรือแม้แต่คุณธรรมประจำใจและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ของกลุ่ม อุดมการณ์ดังกล่าวในระยะแรกๆ อาจเป็นเพียงคำพูดที่ใครๆ พวกกันนิยมและปฏิบัติตาม ต่อมาจึงกลายเป็นอุดมการณ์ที่เป็นทางการของกลุ่ม ผู้นำลักษณะนี้ส่วนมากมักจะเป็นนักพูดนักคิด ที่สมาชิกทุกคนในกลุ่มให้ความนับถือ

12. ผู้นำในฐานะบิดา (The Leader as Higher Figure)

ผู้นำลักษณะนี้จะมีการวางตัวเป็นผู้ใหญ่ มีอาวุโสที่สุดในกลุ่มและมีบุคลิกลักษณะที่น่าเชื่อถือ ในฐานะเป็นบิดาของกลุ่ม ผู้นำจะเป็นแบบอย่างแห่งอุดมคติที่สมาชิกควรเลียนแบบ และเป็นที่พึ่งทางใจของสมาชิกเมื่อเกิดความทุกข์

13. ผู้นำในฐานะผู้ให้คำปรึกษา (The Leader as Counselor)

ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่สามารถให้ความกระจ่างแก่สมาชิกในกลุ่ม ในเรื่องต่างๆ ที่เขามาขอคำปรึกษา จะต้องยินดีรับฟังเรื่องความทุกข์ร้อนต่างๆ ที่สมาชิกมาระบายให้ฟัง และช่วยแก้ปัญหาของเขาด้วย

บทบาทและหน้าที่ของผู้นำชุมชนต่อการพัฒนาชุมชน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ผู้นำชุมชนได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากหลักแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน ที่กล่าวถึงความคิดริเริ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของประชาชน และการประสานความร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนโดยผ่านผู้นำชุมชน ด้วยเล็งเห็นว่า ผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความคิด ทัศนคติและพฤติกรรมของชาวชุมชน และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวชุมชนด้วย

ด้วยเหตุนี้ จึงมีนักการศึกษาและผู้รู้ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของผู้นำชุมชนต่อการพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2515) ได้กล่าวถึง บทบาทของผู้นำชุมชนในการพัฒนาชุมชนไว้ โดยสรุปคือ

1. ผู้นำท้องถิ่นเป็นสื่อความคิดสองทาง (Two-way Communication)
2. เป็นผู้ชักนำประชาชนเข้าร่วมโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุและด้านพัฒนาคน
3. นำความรู้ ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหา และสร้าง-สรรค์ความเจริญก้าวหน้าต่าง ๆ

ชูศักดิ์ ชูช่วย (2533) ได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้นำชุมชนว่า "ผู้นำท้องถิ่นเป็นบุคคลสำคัญกลุ่มหนึ่งที่จะเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้เพราะผู้นำท้องถิ่นเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องและใกล้ชิดกับประชาชน จึงสามารถเข้าใจสภาพชุมชนได้อย่างแท้จริง มีบทบาทหน้าที่พัฒนาชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งบทบาทของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนนั้น ก็เพื่อพัฒนาคุณภาพของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชนในด้านการศึกษา เศรษฐกิจและอาชีพ การสาธารณสุข สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครองให้มีคุณภาพสูงขึ้น"

สมยศ ท่งหว้า (2527) ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้นำชุมชนโดยสรุปคือ

1. เป็นผู้นำความรู้ ความคิดและวิทยาการแผนใหม่สู่ชาวบ้าน
2. เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ชาวบ้าน
3. เป็นผู้รวบรวมปัญหา ความต้องการของชาวบ้าน เพื่อประโยชน์ในการทำงานพัฒนาชุมชน
4. เป็นผู้ช่วยนักพัฒนาผลักดันงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ความหมายของผู้นำในทัศนะอิสลาม

นอกจากจะเป็นที่ยอมรับว่าอิหม่ามเป็นผู้นำทางศาสนาแล้ว ในทัศนะอิสลาม อิหม่ามยังมีฐานะเป็นผู้นำของชุมชนอีกด้วย ดังนั้น ในการศึกษาบทบาทของอิหม่าม ในฐานะที่เป็นผู้นำการพัฒนาชุมชนนั้น จึงต้องอาศัยกรอบในการศึกษาผู้นำ 2 ด้านคือ กรอบของผู้นำตามทฤษฎีสากลที่ได้นำเสนอไปแล้ว และกรอบของผู้นำในทัศนะของอิสลาม ที่จะนำเสนอต่อไป

คำว่า "ผู้นำ" ในความหมายของอิสลาม ตรงกับคำว่า "อิหม่าม" (Imam) ในภาษาอาหรับ ซึ่งในการเรียกบุคคลที่เป็นอิหม่ามนั้น ก็แตกต่างกันไปตามสภาพการณ์ ได้แก่

---

* อิหม่าม มีรากศัพท์ภาษาอาหรับว่า "อะมา" มีความหมายว่า อยู่ข้างหน้า ไปข้างหน้า ดังนั้น ผู้เป็นอิหม่ามก็ย่อมหมายถึงผู้ที่อยู่ข้างหน้า หรือผู้นำ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2531)

1. ตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 ได้ให้คำจำกัดความของอิหม่ามไว้ว่า "เป็นผู้นำศาสนาอิสลามประจำมัสยิด" หมายถึง เป็นผู้นำในการประกอบศาสนกิจประจำมัสยิด และเป็นประธานคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด

2. ในกรณีที่มีการมัสการพระเจ้า (ละหมาดหรือนมาซ) ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำการละหมาดหรือนมาซนั้น เรียกว่าอิหม่าม

3. อิหม่ามใช้เรียกผู้นำทางศาสนา และผู้นำมุสลิมทั้งในอดีตและปัจจุบัน

โดยปกติมักเป็นที่เข้าใจกันว่า อิหม่ามจะทำหน้าที่เป็นผู้นำการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ในทัศนะของอิสลามแล้ว อิหม่ามมีหน้าที่มากมาย ผู้ที่จะเป็นอิหม่ามจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ตีความศาสนาบัญญัติ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีถูกต้อง ดิงาม และดูแลทุกข์สุขของประชาชนในปกครองของตนด้วย

หลักพื้นฐานของการเป็นผู้นำในอิสลาม

อัลตาลิบ (Altalib, 1991) ได้เสนอหลักพื้นฐานของการเป็นผู้นำในอิสลาม ซึ่งประกอบด้วยหลักการพื้นฐาน 3 ประการด้วยกันคือ

1. มีการร่วมปรึกษาหารือกัน (Shura)

ชูรอ (Shura) คือหลักการแรกของความเป็นผู้นำในอิสลาม ในคัมภีร์อัล-กุรอาน ได้แสดงไว้ชัดเจนถึงผู้นำในการเป็นผู้ให้คำปรึกษา แนะนำและให้ความรู้แก่ประชาชน

"And those who answer the call of their Lord and establish prayer, and who conduct their affairs by consultation and spend out of what we bestow on them for sustenance. (42:38)

2. มีความยุติธรรม (Justice)

ผู้นำ ควรปกครองประชาชนด้วยความยุติธรรม ไม่ว่าจะประชาชนผู้นั้นจะมีเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ สีผิวหรือศาสนาใดก็ตาม ในคัมภีร์อัล-กุรอานได้สอนให้มุสลิมทุกคนมีความยุติธรรม

"Allah does command you to render back your trusts to those to whom they are due, and when you judge between man and man, that you judge with justice..." (4:58)

"O you who believe! Stand out firmly for justice, as witnesses to Allah, even as against yourselves, or your parents or your kin, and whether it be against rich or poor, for Allah can protect both..." (4:135)

นอกจากนี้ ผู้นำในสังคมมุสลิมควรจัดตั้งศาลยุติธรรมหรือองค์กร เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีการถกเถียง หรือร้องเรียนถึงความทุกข์ยาก

3. ให้เสรีภาพในการแสดงความคิด (Freedom of Thought)

ผู้นำควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ สร้างบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การร่วมปรึกษาหารือกันในกิจการที่ประชาชนสนใจ และเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ในขณะที่สมาชิกในชุมชนก็ควรจะสามารถแสดงความคิดเห็น ความปรารถนา และการแสวงหาคำตอบได้

คุณลักษณะของผู้นำในอิสลาม

อัลตาอิลิบ (Altaib, 1991) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำในอิสลาม โดยอ้างถึงวจนะของท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ็อลฯ) ไว้ว่า ผู้นำคือผู้รับใช้ประชาชน ดังนั้นผู้นำจึงควรสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือผู้อื่น ปัจจัยสำคัญที่แสดงออกถึงคุณลักษณะของผู้นำในอิสลามควรประกอบด้วย

1. การยินยอมมอบตน (Allegiance) ต่อพระองค์อัลลอฮ์ (ซุบฮ์^{*})
2. มีเป้าหมายเพื่ออิสลามและสังคมมุสลิมโดยรวม (Global Islamic Goals) กล่าวคือไม่ควรงานเพียงเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มของตนเท่านั้น
3. ยึดมั่นในชาอริอะห์^{**} และแนวทางของอิสลาม (Adherence to Shari'ah and Islamic Manners)
4. มีความเชื่อมั่นในความเป็นผู้แทน (Delegated Trust)

วินัย สะมะฮูน (2537) ได้เสนอแนวคิดบางส่วน เกี่ยวกับลักษณะของผู้นำในทัศนะของอิสลามว่า ผู้นำซึ่งอยู่ในการบริหารสูงสุดขององค์กร ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่พึงประสงค์ตามศาสนาอิสลาม ซึ่งได้มีระบุอยู่ในหลายแห่งในคัมภีร์อัลกุรอานและซุนนะห์[†] เช่น

1. มีสัจจะ พูดจริง ทำจริง คิดจริง ใจจริง ไม่โกหก ไม่เหลวไหล (ศิดก์)
2. ซื่อสัตย์สุจริต ใจกว้างใจได้ เชื่อถือได้ เคารพนับถือได้ ไม่บิดพลิ้ว (อะมานะฮ์)
3. ฉลาดมีไหวพริบ แก้ไขปัญหาได้ ความรู้ดี ความสามารถสูง (พะฎอนะฮ์)
4. สื่อสารดี มีมนุษยสัมพันธ์ เผยแพร่ เปิดเผย (ตบลิษ)

* "ศ็อลฯ" เป็นคำย่อของ "ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลิม" แปลว่า ขอความโปรดปรานแห่งอัลลอฮ์ และความสันติสุขจงมีแด่ท่าน เป็นคำสลุดดีที่ใช้ถักนามของท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ็อลฯ) (เสาวนีย์ จิตต์ทวมวด, 2531)

** "ซุบฮ์" เป็นคำย่อของ "ซุบฮานะฮฺวะตะอะลา" แปลว่า ความบริสุทธิ์และความสูงสุดยิ่งแด่พระองค์ เป็นคำสลุดดีที่ใช้ตามหลังพระนามของพระเจ้าในศาสนาอิสลามโดยเฉพาะ (เสาวนีย์ จิตต์ทวมวด, 2531)

*** "ชาอริอะห์" (Shari'ah) หมายถึง กฎหมายอิสลามหรือแนวทางอิสลาม (Altaib, 1991)

† "ซุนนะห์" หมายถึง จริยวัตรของท่านศาสดามุฮัมมัด (ศ็อลฯ) (วินัย สะมะฮูน, 2537)

สี่ประการนี้ สรุปลงได้จากมตินักวิชาการอุซูดุดดิน ที่กล่าวว่าเป็นคุณสมบัติของ ศาสตามุฮัมมัด (คือลย) เมื่อท่านศาสดาเป็นผู้นำ คุณสมบัติสี่ประการนี้จึงถือเป็นลักษณะรากฐาน ของความเป็นผู้นำทุกระดับ และทุกยุคสมัย

5. มีเมตตาสูง เป็นห่วง ช่วยเหลือ เมื่อแม่ (เราะห์มะฮ์)
6. นอบน้อม ถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง (ตะวาฏอ์)
7. สำรวม เกรงครัต มีระเบียบวินัย บุคลิกภาพมั่นคง (หุซอ์)
8. สุภาพ อ่อนโยน ยิ้มแย้ม เป็นกันเอง ไม่ถือตัว (ลัยยีนะฮ์)
9. ตัดสินใจเด็ดขาด ไม่โลเล (อะซัม)
10. มุ่งมั่น จิตใจมั่นคง มอบหมายต่ออัลลอฮ์ (ตะวักัล)
11. อภัย ไม่ถือโทษ ยกโทษ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นปรับปรุงตัวเอง (อ์ฟว์)
12. กล้าหาญ ไม่อ่อนแอ ไม่รี้อลาด (ชะย้าฮ์)
13. เสียสละ สู้งาน จริงจัง บากบั่น พากเพียร ขยัน (มูญาอะอะอะฮ์)
14. ยึดระเบียบ มีจุดยืนมั่นคง แน่วแน่ (อิสติกอมาฮ์)
15. มีความตั้งใจที่บริสุทธิ์เพื่ออัลลอฮ์ ไม่ลำพอง ไม่โอ้อวด ไม่คุยโว (อิกลาศ)
16. อุดมคติ เยือกเย็น สุขุม ระวังอารมณ์ได้ (ค็อบร์)
17. บริการผู้อื่น ให้ความสำคัญแก่ผู้อื่น (กิดมะฮ์)
18. ให้เกียรติผู้อื่น (อิกรอม)

- **หมายเหตุ** คำในวงเล็บ เป็นคำภาษาอาหรับที่มีความหมายเช่นเดียวกัน

คุณสมบัติที่กล่าวมานี้ เป็นคุณสมบัติที่ปรากฏต่อสายตาของคนอื่น สามารถสังเกตได้โดย ไม่ยากนัก เมื่อคนส่วนใหญ่เห็นต่อเนื่องจนเชื่อว่าเป็นลักษณะถาวรโดยจริงใจ มิใช่ลักษณะชั่วคราว ที่มาจากความเสแสร้ง ประชาชนก็จะยอมรับ ลักษณะผู้นำที่ประชาชนยอมรับ คือพื้นฐานที่สำคัญ ที่จะนำไปสู่การคัดเลือกโดยประชาชนให้เป็นผู้นำต่อไป

แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสารในงานพัฒนาชุมชน

แนวคิดด้านการสื่อสาร

ถิรนันท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2528) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร เพื่อใช้เป็นแนวทาง ในการศึกษาพฤติกรรมสื่อสาร 4 นัยด้วยกันคือ

1. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
2. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่ย้อนกลับไม่ได้ การสื่อสารที่เกิดขึ้นมีอิทธิพลต่อปัจจุบันและส่งผลไปยังอนาคต ไม่สามารถย้อนอดีตได้อีก นั่นคือ ไม่อาจสร้างกระบวนการสื่อสารที่เหมือนเดิมทุกประการให้เกิดขึ้นอีก ในระหว่างการสื่อสารเนื้อความและความหมายก็จะกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ ไม่หยุดยั้ง
3. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีการเคลื่อนไหวในความคิด บุคคลที่กำลังสื่อสารกันอยู่นั้น จะต้องมีการเคลื่อนไหวในความคิดอยู่ตลอดเวลา และจะต้องเอาประสบการณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง
4. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่ต้องมีบริบท การสื่อสารไม่เคยเกิดอย่างเป็นเอกเทศ สภาพการณ์ของการสื่อสารต้องอาศัยการรับรู้ของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม ความหมายของการสื่อสารจึงต้องประกอบด้วยคุณลักษณะทางกายภาพมากมาย นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆด้วย ซึ่งรวมเรียกว่า "บริบทของการสื่อสาร" (Communication Context)

ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มิลลิแกน และแบล็คเมอร์ (Millikan and Blackmer อ้างถึงใน เสถียร เขยประทับ, 2538) ได้กล่าวว่า "สิ่งที่จำเป็นที่สุดสำหรับการเปลี่ยนแปลงในแต่ละสังคม คือการที่ประชาชนต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง" หมายความว่า การพัฒนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงภายในตัวบุคคล ได้แก่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเชื่อ พฤติกรรม และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของคนในสังคม โดยอาศัยการสื่อสาร ดังนั้น การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมย่อมต้องมีอิทธิพลต่อกัน

โรเบิร์ตส์ (Roberts, 1979) ได้กล่าวว่า "องค์ประกอบหนึ่งที่บ่งบอกความเป็นชุมชนได้คือการสื่อสาร อันได้แก่ ความสามารถของประชาชนในการสื่อสารกับผู้อื่น หากปราศจากการสื่อสารก็จะทำให้ชุมชนไม่สามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายได้"

ชรัมม์ (Schramm, 1973 อ้างถึงใน ปัญญา สวัสดิ์เสรี, 2539) ได้กล่าวว่า "การสื่อสารเข้ามามีบทบาทต่อการพัฒนาได้สามลักษณะ ลักษณะที่หนึ่ง ประชาชนต้องได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนา ลักษณะที่สอง ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลง และลักษณะที่สาม ทักษะที่จำเป็นต้องได้รับการอบรมสั่งสอน"

รูปแบบของการสื่อสารในงานพัฒนาชุมชน

ในถ่ายทอดข่าวสารการพัฒนาไปสู่ประชาชนนั้น ช่องทางในการสื่อสารอาจเป็นได้ทั้งในรูปของการสื่อสารผ่านสื่อมวลชน (Mass Media) และการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) สื่อมวลชนนั้นสามารถเป็นช่องทางในการสื่อสารไปยังประชาชนจำนวนมาก โดยผ่านเครือข่ายต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์หรือหนังสือพิมพ์ แต่สำหรับการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น สามารถสื่อสารไปยังกลุ่มคนที่จำกัด ด้วยการพบปะกัน (Face-to-face) การถกเถียง สนทนากัน หรือการร่วมประชุมปรึกษาหารือกัน แต่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงภายในตัวบุคคล ผู้รับสาร เช่นทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรม

ในสังคมสมัยใหม่ที่มีความเจริญในด้านการสื่อสาร สามารถใช้เครือข่ายในการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในประเทศที่กำลังพัฒนา ยังคงมีอุปสรรคในการคมนาคม การติดต่อสื่อสารระหว่างกัน และขาดแคลนอุปกรณ์ในการสื่อสาร สังคมยังถูกจำกัดให้มีการสื่อสารเฉพาะในกลุ่ม ในชุมชนของตน การสื่อสารระหว่างบุคคลจึงยังคงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาอยู่

ทฤษฎีการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication)

พัชนี เขยจรรยาและคณะ (2534) กล่าวว่า “การสื่อสารระหว่างบุคคล คือการสื่อสารโดยตรงระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าสอง ในระยะห่างทางกายภาพพอที่จะเลือกใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า (หู ตา จมูก ลิ้น ผิวกาย) และปฏิกิริยาตอบสนองแบบปัจจุบันทันที”

ถิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์ (2526) กล่าวว่า “การสื่อสารระหว่างบุคคล หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความรู้สึก และความต้องการของผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร และเกิดปฏิกิริยาตอบสนอง โดยปกติแล้วจะเป็นการสื่อสารโดยการพูดที่ผู้พูดและผู้ฟังปรากฏตัวต่อหน้ากัน (Face-to-face Communication) และเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)”

ฮาร์ทลีย์ (Hartley, 1993) ได้อธิบายลักษณะของการสื่อสารระหว่างบุคคลไว้ดังนี้

1. เป็นการสื่อสารจากบุคคลหนึ่ง ไปยังอีกบุคคลหนึ่ง
2. เป็นการสื่อสารแบบต่อหน้า (Face-to-face)
3. ทั้งรูปแบบและเนื้อหาของ การสื่อสาร สะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกภาพ บทบาททางสังคมและความสัมพันธ์ของบุคคล

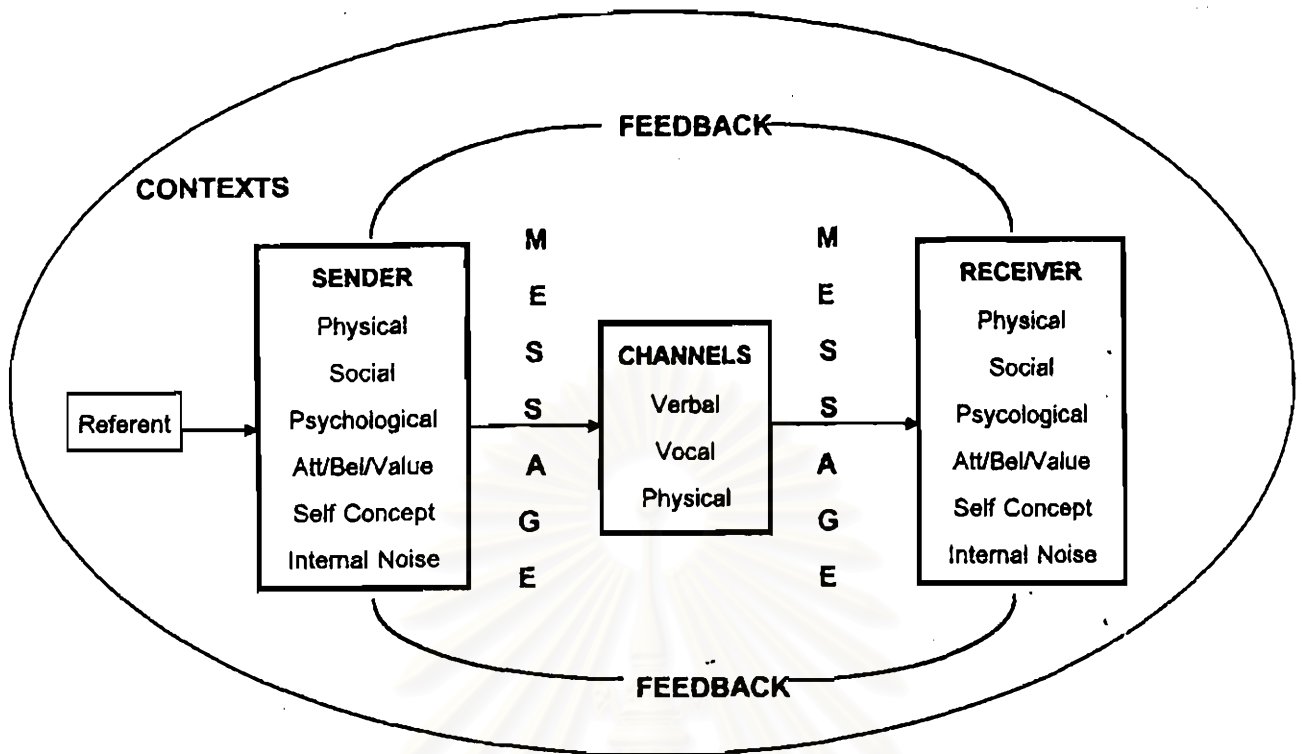
นอกจากนี้ ฮาร์ทลียังได้แสดงถึงองค์ประกอบของความหมายของการสื่อสารระหว่างบุคคลว่า มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. การพบปะกันแบบต่อหน้า (Face-to-face Meeting) การสื่อสารระหว่างบุคคล เกี่ยวข้องกับการพบกันแบบปรากฏตัวต่อหน้ากันระหว่างคนสองคน
2. บทบาท (Roles) การสื่อสารระหว่างบุคคล เกี่ยวข้องกับคนสองคนในบทบาทและความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน
3. สองทิศทาง (Two-way) การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นการสื่อสารแบบสองทิศทาง
4. ความหมาย (Meaning) การสื่อสารระหว่างบุคคล ไม่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนข่าวสาร (Messages) แต่จะเกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ (Creation) และการแลกเปลี่ยนความหมายมากกว่า (Meaning)
5. ความตั้งใจ (Intention) การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดของความตั้งใจในการสื่อสาร
6. กระบวนการ (Process) การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปมากกว่าเป็นเฉพาะเหตุการณ์
7. เวลา (Time) การสื่อสารระหว่างบุคคลอยู่บนพื้นฐานของช่วงเวลา

กระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคล

อิรันท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2526) กล่าวว่า “การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และพัฒนาไปในรูปแบบต่างๆ ไม่จบสิ้น ในกระบวนการสื่อสารมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือ ช่องทาง (Channel) การตอบสนองกลับ (Feedback) และสิ่งรบกวน (Noise)”

โดนัลด์สันและเคิร์ตซ์ (Donaldson and Kurtz, 1997) ได้เสนอกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งให้เน้นถึงธรรมชาติในการติดต่อสื่อสารแบบต่อหน้า (Face-to-face Communication) และให้ความสำคัญกับการตอบสนองกลับ (Feedback) เป็นการแสดงให้เห็นถึงตัวแปรต่าง ๆ ที่มีผลต่อการสื่อสารและผลของการสื่อสาร รวมทั้งเน้นถึงความสำคัญของสารที่ผู้รับสารได้รับ มากกว่าสารที่ผู้ส่งสารส่งไป ซึ่งได้แสดงรายละเอียดที่อธิบายตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ดังปรากฏเป็นแบบจำลองและคำอธิบายต่อไปนี้

ภาพที่ 3 แสดงแบบจำลองการสื่อสารระหว่างบุคคลของโดนัลด์สันและเคิร์ทซ์

คำอธิบายแผนภาพ

1. ลักษณะทางกายภาพของผู้ส่งสารและผู้รับสาร (Physical image) ได้แก่ อายุ เพศ เชื้อชาติ พฤติกรรม การแสดงออก การแต่งกาย ฯลฯ

2. ลักษณะทางสังคมและจิตวิทยาของผู้ส่งสารและผู้รับสาร (Social and Psychological attributes) ซึ่งได้แก่

บุคลิกภาพ (Personality)

- เปิดเผยหรือปิดบัง (Openness/Closeness)
- ความเชื่อ (Trust)
- ประนีประนอม (Conformity)
- อ่อนโยน (Sensitivity)
- น่าสนใจ (Interests)
- ต่อสู้กับอุปสรรค (Persistence against opposition)
- ความสามารถในการปรับใช้ (Adaptability)

ประสบการณ์ (Experiences)

- ภูมิหลังทางวัฒนธรรม (Cultural background)
- การศึกษา (Education)
- อาชีพ (Occupation)
- สถานภาพทางเศรษฐกิจ (Economic status)
- อำนาจที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ (Formal and informal power)
- ทักษะในการสื่อสาร (Communication skills)
- ความพร้อมในการเรียนรู้ (Readiness to learn)
- ความสัมพันธ์ (Relationships)

3. ทศนคติ ความเชื่อและค่านิยม (Attitudes, Beliefs and Values) ได้แก่

- ความคาดหวัง (Expectations)
- อคติของแหล่งสารที่มีต่อตัวสารและต่อบุคคลอื่น (Biases of source toward message and other)
- ความเต็มใจ ความปรารถนาในการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น (Willingness to interact)

4. แนวคิดต่อตนเอง (Self-concept) ได้แก่ มุมมองหรือทัศนะที่มีต่อตนเอง โดยอาศัยองค์ประกอบดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อ 1, 2 และ 3

5. สิ่งรบกวนภายใน (Internal noise) เช่น ปัญหาสุขภาพทั้งทางกายและใจ ความหิว ความวิตกกังวล ความสะดวกสบาย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้แสดงตัวอย่างบริบททางกายภาพและทางสังคม และรายละเอียดของช่องทางในการสื่อสารระหว่างบุคคล ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ได้แก่

1. รูปแบบทางสังคม (Social Setting)

- เหตุผลในการปฏิสัมพันธ์ (Reason for the interaction)
- ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร (Role relationship between sender and receiver)
- กฎเกณฑ์ของความสัมพันธ์ (Rules of the relationship)
- บริบททางวัฒนธรรม (Cultural context)

2. รูปแบบทางกายภาพ (Physical Setting)

- สถานที่ (Location)
- เวลา (Time)
- ช่องว่าง (Space)
- ความใกล้ชิด (Proximity)
- ระดับของสิ่งรบกวน (Noise level)

3. ช่องทางในการติดต่อปฏิสัมพันธ์ (Channels of Interactive Communication)

ได้แก่

- ภาษาพูด (Verbal stimuli)
- ภาษาท่าทาง (Physical stimuli)
- เสียง (Vocal stimuli)

บุษบา สุธีธร (2533) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญของการสื่อสารระหว่างบุคคล ที่ส่งผลให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพดังนี้คือ

1. องค์ประกอบเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้ส่งสารและผู้รับสาร

คู่สื่อสารจะสื่อสารกันอย่างไรมีประสิทธิภาพเพียงไร ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของผู้ส่งสารและผู้รับสารดังนี้คือ

1.1 คุณลักษณะของความเปิดใจ (Openness) คุณลักษณะในข้อนี้ ครอบคลุมถึงพฤติกรรมของคู่สื่อสาร 3 ประการคือ

- ความตั้งใจที่จะเปิดเผยตนเองกับคู่สื่อสาร (*self-disclosure*) ทำให้คู่สื่อสารเกิดความรู้สึกเป็นกันเอง ไร้วางใจ และทำให้สามารถคาดทำนาย หรือเดาใจกันและกันในการสื่อสารได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปิดเผยตนเองมาก มีได้หมายความว่า ความสัมพันธ์จะมีผลดีมากเสมอไป การเปิดเผยย่อมอยู่ในขอบเขตของความเหมาะสม กาลเทศะ และความสนใจของคู่สื่อสารด้วย
- ความตั้งใจจริงของคู่สื่อสารที่จะแสดงปฏิกิริยาป้อนกลับที่ตรงไปตรงมาในระหว่างการสื่อสาร เพื่อให้คู่สื่อสารได้รับรู้ความคิด ความรู้สึกของกันและกันได้จากการสังเกตปฏิกิริยาป้อนกลับในระหว่างการสื่อสาร
- มีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ได้พูด ได้แสดงความคิดเห็น ยอมรับในผลอันเกิดจากการสื่อสารว่าเป็นความเห็น หรือความรู้สึกของตนที่ได้แสดงออกไป

1.2 ความสามารถในการเอาใจเขามาใส่ใจเรา (Empathy) คือความรู้สึก เห็นอกเห็นใจ สามารถรับรู้ถึงความรู้สึก ความคิดเห็นของผู้อื่นในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ สามารถในขณะนี้ช่วยให้คู่สื่อสาร สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการสื่อสารของตนให้เป็นที่พอใจ ซึ่งกันและกัน อันจะส่งผลให้การสื่อสารสามารถดำเนินต่อไปอย่างราบรื่น

1.3 มีทัศนคติที่เป็นบวก (Positiveness) คู่สื่อสารจะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง ต่อคู่สื่อสาร และต่อเรื่องราวที่สื่อสารกันด้วย ซึ่งจะส่งผลให้คู่สื่อสารเกิดความรู้สึกที่จะมีส่วนร่วม ในการสื่อสาร มีการเปิดเผยตนเองต่อคู่สื่อสารมากขึ้น

1.4 การให้การสนับสนุนหรือคล้อยตาม (Supportiveness) คู่สื่อสารจะสื่อสารได้ สนุกสนานและรู้สึกอยากสื่อสารกันต่อไป ก็ต่อเมื่อรู้สึกว่าการที่ตนกำลังสื่อสารด้วยนั้นไม่ได้เป็น ปฏิบัติกับตน

1.5 มีความเสมอภาคกัน (Equality) คู่สื่อสารควรเป็นผู้พูดที่ดี พอๆ กับเป็นผู้ฟัง ที่ดี

2. องค์ประกอบเกี่ยวกับเนื้อหาสารและการนำเสนอสาร

เป้าหมายของการสื่อสารระหว่างบุคคลคือความเข้าใจสารที่ตรงกันระหว่างผู้ส่ง สารและผู้รับสาร การสื่อสารจะเกิดประสิทธิภาพมากขึ้น หากผู้ส่งสารพยายามจัดทำสารที่ต้องการ สื่อให้มีคุณลักษณะดังนี้คือ

2.1 ใช้ภาษาพูดหรือเขียนให้มีความเข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน

2.2 เนื้อความมีสาระชัดเจน ไม่คลุมเครือ

2.3 ถ้าเป็นการถ่ายทอดสารด้วยการพูด ควรปรับปรุงด้านคุณภาพของเสียงและ น้ำเสียงที่เหมาะสม

2.4 อวัจนสารที่แสดงออกในการสื่อสารต้องไม่ขัดกับวัจนสารที่กล่าวออกไป ทั้งนี้ เพราะคนเรามักมีแนวโน้มที่จะเชื่อในอวัจนสารที่สื่อความหมายออกไป มากกว่าวัจนสาร

3. องค์ประกอบเกี่ยวกับช่องทางการสื่อสาร

การสื่อสารระหว่างบุคคล มักต้องอาศัยการรับรู้ของคู่สื่อสารผ่านประสาทสัมผัส ประสิทธิภาพของการสื่อสาร จึงขึ้นอยู่กับ การเสริมสร้างความพร้อมสมบูรณ์ของร่างกาย และ ประสาทสัมผัสของคู่สื่อสารด้วย

ปัจจัยกำหนดความดึงดูดใจในการสื่อสารระหว่างบุคคล

บุษบา สุธีธร (2533) กล่าวถึงการศึกษาวิจัยที่พบว่า คนส่วนใหญ่จะทำการสื่อสารระหว่างบุคคลกับคนอื่น ๆ มากน้อยเพียงใด ขึ้นกับปัจจัยสำคัญ 5 ประการคือ

1. ลักษณะดึงดูดใจของคู่สื่อสาร (Attractiveness) ได้แก่

1.1 ลักษณะดึงดูดใจในรูปร่างหน้าตา มนุษย์เรียนรู้ลักษณะด้านร่างกายที่สวยงามหรือซีริว รูปร่างที่ได้สัดส่วนหรืออ้วนไปผอมไป จากประสบการณ์ให้คุณค่าในสิ่งต่างๆ ของตน การเรียนรู้ทำให้แต่ละบุคคลกำหนดความชอบในสิ่งต่างๆ ตามลักษณะที่สังคมและยุคสมัยที่ตนอยู่

1.2 ความดึงดูดใจในบุคลิกภาพ บุคลิกภาพที่มีลักษณะดึงดูดใจของแต่ละคนก็แตกต่างกันไป เช่นเดียวกับรูปร่างหน้าตา

2. ความใกล้ชิดของคู่สื่อสาร (Proximity)

มนุษย์มีธรรมชาติที่จะสื่อสารกับคนที่ใกล้ชิด เพราะเมื่อใกล้ชิดสิ่งใดแล้ว ก็มักจะเอาความรู้สึกของตนเข้าไปผูกพัน และมักมีทัศนคติที่ดีกับคนที่ตนได้ใกล้ชิดด้วย ความใกล้ชิดทำให้บุคคลมีการปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น รู้จักกันมากขึ้น เป็นผลให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน มีความไว้วางใจในการสื่อสารกัน ยกเว้นบุคคลที่มีความเกลียดชังกัน เป็นศัตรูต่อกัน ความใกล้ชิดก็จะไม่ทำให้เกิดความต้องการที่จะสื่อสาร

3. การให้แรงเสริมแก่คู่สื่อสาร (Reinforcement)

บุคคลนั้นมีแนวโน้มที่จะสื่อสารกับคนที่ให้สิ่งที่ทำให้ตนพอใจ นั่นคือการให้แรงเสริมแก่ตน แรงเสริมนั้นอาจเป็นวัตถุสิ่งของหรือตัวเสริมแรงทางสังคม เช่นการพูดจาไพเราะ การยกย่องชมเชย แต่จะต้องมีลักษณะของความจริงใจโดยไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง

4. ความคล้ายคลึงกันของคู่สื่อสาร (Similarity)

โดยทั่วไปเรามักจะพูดคุยสื่อสารกับคนที่มีลักษณะคล้ายๆ กับตน ความคล้ายคลึงกันนี้ หมายรวมถึงความคล้ายคลึงกันทางกายภาพ เช่นสีผิว หน้าตา บุคลิกภาพ รวมไปถึงความคล้ายคลึงกันทางจิตใจ ได้แก่ ความชอบ ทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ทั้งนี้เพราะความคล้ายคลึงกัน จะทำให้คู่สื่อสารสามารถเข้าถึงกันและกันในการสื่อสารมากขึ้น สามารถคาดทำนายความคิด ความรู้สึกของคู่สื่อสารได้มากขึ้น

5. การเสริมความแตกต่างของคู่สื่อสาร (Complementary)

บางครั้งคนเราในบางสถานการณ์ก็ชอบที่จะสื่อสารกับคนที่มีลักษณะแตกต่างไปจากตนเอง เพราะสิ่งที่ต่างไปนั้นได้ตอบสนองความต้องการของตน เป็นส่วนทำให้ตนเองสมบูรณ์ขึ้น

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการวิเคราะห์ผู้รับสาร (Receiver Analysis)

ในการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการรับรู้ ความคาดหวัง ความพึงพอใจและการยอมรับของชาวชุมชนมุสลิมในเขตหนองจอก ซึ่งเป็นผู้รับสาร (Receiver) ต่อประเด็นบทบาทในการพัฒนาชุมชนของอิหม่าม ซึ่งมีฐานะเป็นผู้ส่งสาร (Sender) นั้น ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลต่อการรับรู้ ความคาดหวัง ความพึงพอใจและการยอมรับดังกล่าว ซึ่งเป็นปฏิกิริยาตอบสนอง (Feedback) ของชาวชุมชน

ความสำคัญของผู้รับสารในกระบวนการสื่อสาร

ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ (2534) ได้กล่าวว่า “ผู้รับสาร คือเป้าหมายของการสื่อสารแต่ครั้ง การสื่อสารในแต่ละครั้งนั้น เราอาจวัดสัมฤทธิ์ผลของมันได้จากผู้รับสาร จึงนับได้ว่า องค์ประกอบ ส่วนนี้ แม้จะไม่ใช่ส่วนเดียวของกระบวนการสื่อสาร แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กระบวนการสื่อสาร ครบถ้วนสมบูรณ์อย่างขาดมิได้ และมีส่วนทำให้การสื่อสารเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพไม่น้อยไปกว่าองค์ประกอบส่วนอื่นๆ”

เบอร์กูน ฮันเซเกอร์ และดอร์สัน (Burgoon, Hunsaker และ Dawson, 1994) ได้กล่าวว่า “ผู้รับสารมีความสำคัญพอกๆกับผู้ส่งสารในกระบวนการสื่อสาร ธรรมชาติของการตอบสนองต่อผู้ส่งสารและตัวสาร ผู้รับสารจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมการสื่อสาร ไม่เพียงแต่ช่วยกำหนด ประเด็นและระดับของปฏิสัมพันธ์ในการสื่อสารเท่านั้น แต่ยังช่วยให้สามารถตัดสินใจได้ว่า การติดต่อสื่อสารนั้นประสบความสำเร็จหรือไม่ มากน้อยเพียงใด”

แนวทฤษฎีด้านประชากรศาสตร์ (Demographic Approach)

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้รับสาร ตัวแปรที่ใช้กันมักจะเป็นตัวแปรที่เห็นได้ชัดเจน หรือ อาจวัดได้ด้วยการใช้คำถามแบบตรงไปตรงมา เช่น เพศ อายุ การศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม (Socio-economic Status) และพฤติกรรมบางอย่าง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. เพศ (Gender)

ปรเม สตะเวทิน (2539) ได้กล่าวถึงแนวทฤษฎีเกี่ยวกับการวิเคราะห์มวลชนผู้รับสาร ตามลักษณะทางประชากร (Demographic Analysis of An Audience) โดยมีสมมติฐานว่า "มวลชนผู้รับสารที่อยู่ในกลุ่มลักษณะทางประชากรเดียวกัน จะมีลักษณะทางจิตวิทยาคล้ายคลึงกัน และคนที่มีลักษณะทางประชากรต่างกัน จะมีลักษณะทางจิตวิทยาแตกต่างกัน" สำหรับประเด็นเรื่องเพศนั้น การวิจัยทางจิตวิทยาหลายชิ้นได้แสดงว่า "ผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกันอย่างมากในเรื่องความคิด ค่านิยมและทัศนคติ ทั้งนี้เพราะสังคมและวัฒนธรรมได้กำหนดบทบาทและกิจกรรมของคนสองเพศไว้ต่างกัน ผู้หญิงมักจะเป็นคนที่มีจิตใจอ่อนไหว หรือเจ้าอารมณ์ (emotional) โอนอ่อนผ่อนตาม (submissive) และเป็นแม่บ้านแม่เรือน ถูกชักจูงใจได้ง่ายกว่าผู้ชาย ส่วนผู้ชายใช้เหตุผลมากกว่าผู้หญิง และจดจำข่าวได้มากกว่าผู้หญิงด้วย แต่ผู้หญิงเป็นเพศที่ยังถึงจิตใจของคนได้ดีกว่าผู้ชาย"

เบอร์กูนและคณะ (Burgoon et al., 1994) ได้กล่าวว่า "จากการศึกษาวิจัยหลายชิ้นสรุปได้ว่า เพราะความแตกต่างทางกายภาพระหว่างเพศชายและเพศหญิง ทำให้มีการรับรู้และปฏิกิริยาตอบสนองที่แตกต่างกัน โดยเรามักสรุปว่า คุณสมบัติของเพศชายและเพศหญิงมีพื้นฐานจากลักษณะเฉพาะทางเพศ เช่น ความอ่อนโยน เจ้าอารมณ์ ก้าวร้าว ความมั่นใจ และระดับของการถูกจูงใจ ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ที่แตกต่างกันระหว่างเพศ"

แอนดรูส์ (Andrews, 1985 อ้างถึงใน Burgoon et al., 1994) ได้กล่าวว่า "ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับนักวิจัยทางการสื่อสารก็คือ ความแตกต่างในด้านเพศต่อการรับรู้ งานวิจัยบางชิ้นได้ชี้ให้เห็นว่า เพศชายกับเพศหญิงมีความพอใจในรูปแบบของสารที่แตกต่างกัน โดยเพศหญิงพอใจในสารที่มีความซับซ้อนมากกว่าเพศชาย"

เฟบส์ และเลนเนอร์ (Fabes and Laner, 1986 อ้างถึงใน Burgoon et al., 1994) ได้กล่าวว่า "งานวิจัยเกี่ยวกับทฤษฎีด้านการศึกษาชี้ให้เห็นว่า เพศชายมีการศึกษามากกว่าเพศหญิง งานวิจัยเกี่ยวกับความแตกต่างในการรับรู้ สนับสนุนคำกล่าวที่ว่า เพศชายและเพศหญิง มีการรับรู้ที่แตกต่างกัน"

อย่างไรก็ตาม เบอร์กูนก็ไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า ตัวแปรดังกล่าวจะมีผลต่อความแตกต่างในทุกกรณี เนื่องจากในบางสถานการณ์ ระดับของทัศนคติระหว่างเพศชายกับเพศหญิง อาจขึ้นอยู่กับเนื้อหาของสาร ผู้ส่งสารหรือองค์ประกอบอื่น ๆ ในการสื่อสาร

2. อายุ (Age)

ปรมะ สตะเวทิน (2539) ได้กล่าวว่า "อายุเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนมีความเหมือน หรือแตกต่างกันในเรื่องความคิด และพฤติกรรม โดยทั่วไปแล้ว คนที่มีอายุน้อยมักจะมีความคิดเสรีนิยมมากกว่า (more liberal) คนที่มีอายุมาก ในขณะที่คนที่มีอายุมาก มักจะมีความคิดอนุรักษนิยมมากกว่า (more conservative) คนที่มีอายุน้อย คนที่อายุน้อยมักจะเป็นคนที่ยึดถืออุดมการณ์มากกว่า (more idealistic) ใจร้อนกว่า (more impatient) และมองโลกในแง่ดีกว่า (more optimistic) คนที่มีอายุมาก ในขณะที่คนที่มีอายุมากมักจะเป็นคนที่ยึดถือการปฏิบัติมากกว่า (more pragmatic) มีความระมัดระวัง (cautious) และมองโลกในแง่ร้าย (pessimistic) นอกจากความแตกต่างในเรื่องความคิดแล้ว อายุยังเป็นสิ่งกำหนดความแตกต่างในเรื่องความยากง่ายในการชักจูงใจด้วย การวิจัยทางจิตวิทยาพบว่า เมื่อคนมีอายุมากขึ้น โอกาสที่คนจะเปลี่ยนใจหรือถูกชักจูงใจจะน้อยลง นอกจากนั้น โดยปกติแล้วคนที่มีวัยต่างกันมักจะมีความต้องการในสิ่งต่างๆ แตกต่างกันไปด้วย"

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเบอร์กูนและคณะ (1994) ที่กล่าวว่า "ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อาจมีสาเหตุมาจากบุคคลมีวัยที่สูงขึ้น ไม่เพียงแต่มีอายุที่เพิ่มมากขึ้นเพียงอย่างเดียว ยกตัวอย่างเช่น โดยปกติ คนเรามีความเชื่อที่แตกต่างกัน มักเกิดจากบุคคลมีความบกพร่องในการรับรู้เหตุผล" และกล่าวว่า "กลุ่มที่มีอายุแตกต่างกัน จะแสดงความสนใจต่อเรื่องหรือเหตุการณ์ต่างๆ แตกต่างกันไป"

3. การศึกษา (Education)

เบอร์กูน (Burgoon, 1974 อ้างถึงใน ปรมะ สตะเวทิน, 2539) ได้กล่าวว่า "การศึกษาหรือความรู้ เป็นอีกลักษณะหนึ่ง ที่มีอิทธิพลต่อผู้รับสาร ดังนั้น คนที่ได้รับการศึกษาในระดับที่แตกต่างกัน ในยุคต่างกัน ในระบบการศึกษาที่ต่างกัน ในสาขาวิชาที่ต่างกัน จึงย่อมมีความรู้สึกนึกคิด อุดมการณ์ ทัศนคติ ค่านิยม และความต้องการที่แตกต่างกันออกไป คนที่มีการศึกษาสูง หรือมีความรู้ดี จะได้เปรียบอย่างมาก ในการที่จะเป็นผู้รับสารที่ดี ทั้งนี้เพราะคนเหล่านี้ มีความรู้กว้างขวางหลายเรื่อง มีความเข้าใจศัพท์มาก และมีความเข้าใจสารได้ดี แต่คนเหล่านี้มักจะเป็นคนที่ไม่ค่อยเชื่ออะไรง่ายๆ สารที่ไม่มีหลักฐานหรือเหตุผลสนับสนุนเพียงพอ มักจะถูกโต้แย้งจากคนที่มีการศึกษาสูง"

เวกรอกกี (Wegrocki, 1934 อ้างถึงใน Burgoon et al., 1994) ได้กล่าวถึงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ (Intelligence) กับความสามารถในการถูกจูงใจว่า "การโฆษณาชวนเชื่อที่ไร้เหตุผล มีผลต่อการเปลี่ยนทัศนคติของคนที่มีความรู้สูง น้อยกว่าคนที่มีความรู้ต่ำ"

4. สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-economic Status)

เบอร์กูนและคณะ (Burgoon et al., 1994) ได้กล่าวว่า “ภูมิหลังสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้รับสาร มีผลต่อตัวสาร และการตอบสนองไปยังผู้ส่งสาร ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนที่ห่างกันมา จะเป็นอุปสรรคต่อประสิทธิภาพในการสื่อสาร เนื่องจากคนทั้งสองกลุ่มนี้ จะอยู่ในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน อันสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ประสบการณ์ ทักษะ ค่านิยม และเป้าหมายในชีวิตที่แตกต่างกัน”

ปรมะ สตะเวทิน (2539) ได้จำแนกประเภทของสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ (occupation) รายได้ (income) เชื้อชาติและชาติพันธุ์ (race and ethnic group) ตลอดจนพื้นฐานทางครอบครัว (family background) ซึ่งในที่นี้ จะขอกล่าวถึงเฉพาะตัวแปรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ อาชีพ และรายได้ดังนี้

1) อาชีพ

คนที่มีอาชีพต่างกัน ย่อมมองโลก มีแนวความคิด มีอุดมการณ์และค่านิยมต่อสิ่งต่างๆ แตกต่างกันไป

2) รายได้

รายได้ของคนย่อมเป็นเครื่องกำหนดความต้องการ ตลอดจนความคิดเห็นของคนเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ และพฤติกรรมของคน การแนะนำให้ชาวนาที่ยากจนใช้เครื่องจักรแทนวัวควายในการทำนานั้น คงจะยากกว่าการแนะนำให้คนที่มียาได้มากๆ ซื้อเครื่องซักผ้า โทรศัพท์เคลื่อนที่ หรือรถยนต์คันใหม่ นอกจากนี้ คนที่มีฐานะดีหรือรายได้สูงยังใช้สื่อมวลชนมากด้วย การใช้สื่อมวลชนของคนที่มีฐานะดีมักจะเป็นการใช้เพื่อแสวงหาข่าวสารหนักๆ สำหรับนำไปใช้ประโยชน์ในโอกาสต่อไปได้”

แนวทฤษฎีด้านจิตวิทยา (Psychological Approach)

การวิเคราะห์ผู้รับสารอีกแนวทางหนึ่ง นอกเหนือจากแนวทางด้านประชากรศาสตร์คือ การวิเคราะห์ทางด้านจิตวิทยาของผู้รับสาร ซึ่งแนวทางดังกล่าว จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาการรับรู้ ความคาดหวัง ทักษะ และการยอมรับของผู้รับสาร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ (Perception)

วรลักษณ์ ชีราโมกษ์ (2533) ได้อธิบายถึงความหมายของการรับรู้ของบุคคลว่า “การรับรู้คือกระบวนการที่มีการจัดหมู่และการตีความข้อมูลจากประสาทสัมผัสทั้งห้า โดยการรวมกับประสบการณ์ในอดีต”

วัชรวิ ทรัพย์มี (โยธิน กันสนยุทธ, ผู้รวบรวม, 2533) กล่าวว่า “การรับรู้ คือการตีความหมายการรับสัมผัส ออกเป็นหนึ่งสิ่งใดที่มีความหมาย ซึ่งการตีความหมายนั้นจะต้องอาศัยประสบการณ์หรือการเรียนรู้”

เฮนี (Haney, 1967 อ้างถึงใน Burgoon et al., 1994) กล่าวว่า “การรับรู้ คือกระบวนการในการเข้าใจความหมาย และสร้างความรู้สึจากประสบการณ์”

การเลือกรับรู้ (Selective Perception)

ปัจจัยในการเลือกรับรู้ นั้น มีทั้งปัจจัยจากตัวผู้รับและจากตัวกระตุ้น โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ปัจจัยคือ (วรลักษณ์ ชีราโมกษ์, 2533)

- 1) ความคลุมเครือของตัวกระตุ้น ยิ่งตัวกระตุ้นคลุมเครือมากเท่าใด การรับรู้ก็จะขึ้นอยู่กับจิตวิสัยมากเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อจะติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น การนำเสนอข้อมูลอย่างชัดเจน จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น
- 2) ความต้องการของปัจเจกบุคคล
- 3) การตามอย่างผู้อื่น

เบอร์กูน และคณะ (Burgoon et al., 1994) ได้กล่าวว่า “ความแตกต่างในสภาพแวดล้อมอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับรู้ ความแตกต่างในค่านิยม เป้าหมายและทัศนคติภายในตัวผู้รับรู้ ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในการรับรู้ความจริงของแต่ละบุคคล” และกล่าวว่า “ประสบการณ์และความคาดหวังในอดีตของบุคคล จะส่งผลต่อการรับรู้ในสิ่งที่มากระตุ้นจากสภาพแวดล้อม”

คุณลักษณะของผู้รับรู้

สรวงศ์ จันทน์เอม (2529) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้รับรู้ ได้แก่

- 1) ประสบการณ์เดิม (Experiences) ประสบการณ์เดิมของแต่ละบุคคล ทำให้มีการรับรู้สิ่งเร้า หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ แตกต่างกันไป
- 2) ความต้องการ (Needs) หากบุคคลมีความต้องการสิ่งใดมากที่สุดในขณะนั้น เขามักจะมองเห็นหรือรับรู้สิ่งเร้า เช่นสิ่งที่เขาต้องการได้ หรือผู้ที่มีความต้องการสูงในสิ่งใด ย่อมรับรู้สิ่งนั้นดีกว่า
- 3) อิทธิพลทางสังคม (Social Factor) สภาพวัฒนธรรมภายในสังคม เป็นเหตุให้บุคคลในสังคมต่าง ๆ รับรู้สิ่งต่าง ๆ แตกต่างกันไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การรับรู้ของคนเรา มีข้อจำกัดอยู่กับจุดมุ่งหมาย หรือประโยชน์ที่จะได้รับ กับประสบการณ์ ซึ่งจะจำแนกองค์ประกอบพื้นฐานได้ 5 ประการได้แก่ วัตถุหรือบุคคล การรับรู้วัตถุหรือบุคคลนั้น จะทำให้มีการแปลความหมายของสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้น เพื่อตัดสินใจว่าจะตอบสนองหรือมีปฏิกิริยาอย่างไรต่อสิ่งที่ถูกรับรู้นั้น จึงจะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ สิ่งที่แสดงออกไปต่อผู้ที่ถูกรับรู้ เท่ากับเป็นการตรวจสอบการรับรู้ของตนเอง ทำให้เกิดข้อมูลใหม่ย้อนกลับสู่ผู้รับรู้เพื่อให้ปรับพฤติกรรมตอบสนองให้เหมาะสมยิ่งขึ้น (ถิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์, 2528)

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับความคาดหวัง (Expectation)

อีแวน (Evans, 1962 อ้างถึงในบุตริินทร์ หนุณภักดี, 2534) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความคาดหวังว่า "ความคาดหวังเป็นความรู้สึกที่สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของคน ในการที่จะดี ความต่อสภาพแวดล้อม เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนต้องการ"

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของผู้รับสาร ที่ก่อให้เกิดความคาดหวัง และพฤติกรรมในการสื่อสารที่แตกต่างกันของผู้รับสารนั้น โดยทั่วไปแล้ว ในการรับข่าวสารของแต่ละบุคคลนั้นจะเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตน ประกอบด้วย

- 1) ต้องการข่าวสารที่เป็นประโยชน์
- 2) ต้องการข่าวสารที่สอดคล้องกับความเชื่อ ทศนคติและค่านิยมของตน
- 3) ต้องการประสบการณ์ใหม่
- 4) ต้องการความสะดวกและรวดเร็วในการรับสาร

3. ทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ (Satisfaction)

ออสแคมป์ (Oskamp, 1984) ได้สำรวจแนวคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจ พบว่าความพึงพอใจมีความหมายอยู่ใน 3 นัยคือ

- 1) ความพึงพอใจ หมายถึง สภาพการณ์ที่ผลปรากฏจริงได้เป็นไปตามที่บุคคลได้คาดหวังไว้
- 2) ความพึงพอใจ หมายถึง ระดับของความสำเร็จที่เป็นไปตามความต้องการ
- 3) ความพึงพอใจ หมายถึง การทำงานได้เป็นไปตาม หรือตอบสนองต่อคุณค่าของบุคคล

จากความหมายทั้ง 3 นัยดังกล่าว ออสแคมป์เห็นว่า ได้นำไปสู่การพัฒนาทฤษฎีว่าด้วยความพึงพอใจ 3 ทฤษฎีสำคัญคือ ตามความหมายแรกอยู่ในกลุ่มทฤษฎีความคาดหวัง

(Expectancy Theories) ตามความหมายที่สองอยู่ในกลุ่มทฤษฎีความต้องการ (Need Theories) และตามความหมายที่สามจัดอยู่ในกลุ่มทฤษฎีคุณค่า (Value Theories).

ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์ (2533) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบ 3 ด้านของการสร้างทัศนคติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจของบุคคลคือ “ขั้นแรก เป็นขั้นของการเกิดความรู้และความเชื่อ ต่อมาก็จะเกิดความรู้สึกร่วมด้วยกับความรู้หรือความเชื่อนั้น แล้วผลักดันให้เกิดการแสดงพฤติกรรมเป็นลำดับท้าย”

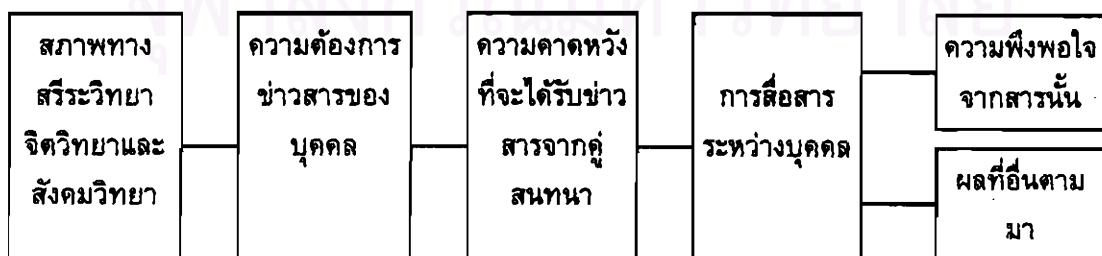
แนวคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสาร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกจากศึกษาความพึงพอใจในบทบาทที่อิหม่ามได้ปฏิบัติ และคุณลักษณะที่อิหม่ามมีหรือเป็นอยู่จริงแล้ว ยังได้ศึกษาความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารระหว่างอิหม่ามกับชาวชุมชนด้วย ซึ่งมีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสาร

สมยศ นาวิการ (2527 อ้างถึงในบุศรินทร์ หนูนุกักดี, 2534) ได้กล่าวว่า “ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารขึ้นอยู่กับสิ่งที่บุคคลได้มา เปรียบเทียบกับสิ่งที่บุคคลต้องการ ถ้าหากว่าการติดต่อสื่อสารเป็นไปตามความต้องการ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารจะเกิดขึ้น”

เช่นเดียวกับ อีแวน (Evans, 1962) ได้กล่าวว่า “ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารคือความพึงพอใจในข่าวสารที่ได้รับ (Information Satisfaction) เพราะข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับนั้น ผู้รับสามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจ และการปฏิบัติงานต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้”

สมควร กวียะ (2532) ได้นำเสนอแบบจำลองเกี่ยวกับการได้รับประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อมวลชน (Uses and Gratifications Approach) ของแคทซ์ (Katz) และคณะ โดยปรับแนวคิดดังกล่าวให้สอดคล้องกับแนวคิดการสื่อสารระหว่างบุคคล ดังนี้

ภาพที่ 4 แบบจำลองความพึงพอใจในการสื่อสารของแคทซ์ (Katz) และคณะ โดยปรับทฤษฎีเป็นแบบจำลองที่ใช้ในการสื่อสารระหว่างบุคคล ของสมควร กวียะ (2532)

3. ทฤษฎีไซโคกราฟฟิกส์ (Psychographics)

ชิฟแมน และคานุก (Schiffman and Kanuk, 1987 อ้างถึงใน อรรถวณิช ปิรันธน์โอวาท, 2537) ได้ให้คำจำกัดความว่า "ไซโคกราฟฟิกส์ คือการวิเคราะห์รูปแบบการดำเนินชีวิต (Lifestyle Analysis) หรือการวิจัยกิจกรรม ความสนใจและทัศนคติ (AIO Research - Activities, Interests and Opinions)" ซึ่งผลลัพธ์จากการวิจัยนี้จะทำให้ตัดสินใจได้ว่า กลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายเป็นบุคคลชนิดใด ชอบหรือไม่ชอบ ให้ความสนใจมากน้อยเพียงใด มีทัศนคติในเรื่องหนึ่งเรื่องใด ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นเกี่ยวกับกิจกรรมและทัศนคติของชาวชุมชนมุสลิม ได้แก่ พฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารทั่วไป การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน การไปละหมาดที่มัสยิด ส่วนความสนใจได้แก่ ความสนใจในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ความตระหนักในปัญหาของชุมชน และความรู้ความเข้าใจในความหมายของการพัฒนาชุมชน

ผลการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. จินตวดี พุ่มศิริ (2529) ได้ศึกษาเรื่อง "การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสาร ความเชื่อทางศาสนา และความทันสมัยของชาวไทยมุสลิม ในอำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี" พบว่า

1.1 เพศ การศึกษา การสื่อสารระหว่างบุคคล และการติดต่อกับสังคมภายนอก มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการเปิดรับสื่อมวลชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ กล่าวคือ ชายที่มีการศึกษาสูง จะมีการสื่อสารกับบุคคลอื่นและสังคมภายนอก รวมทั้งการเปิดรับสื่อมวลชนมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ และยังมีผลทำให้บุคคลนั้นเป็นคนที่ทันสมัย

1.2 เพศ รายได้ ตำแหน่งในสังคม การสื่อสารระหว่างบุคคล และการเปิดรับสื่อมวลชน มีค่าสหสัมพันธ์ในเชิงลบ กล่าวคือ หญิงที่มีรายได้ต่ำจะมีการสื่อสารกับบุคคลอื่น และการเปิดรับสื่อมวลชนน้อยกว่ากลุ่มอื่น ๆ จะมีแนวโน้มที่มีความเชื่อทางศาสนาในระดับสูง

1.3 อายุ มีความสัมพันธ์ในเชิงลบกับการเปิดรับสื่อมวลชน และความทันสมัย แต่มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความเชื่อทางศาสนา แสดงว่าคนที่มีอายุมาก จะมีการเปิดรับสื่อมวลชนน้อย และมีความทันสมัยต่ำ แต่มีความเชื่อทางศาสนาในระดับสูง

2. จุฑาภรณ์ เอื้อละพันธ์ (2534) ได้ศึกษาเรื่อง "พฤติกรรมการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนของประชาชนในชุมชนเป้าหมายของกรุงเทพมหานคร : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนในเขตดุสิต เขตสัมพันธวงศ์ เขตบางกอกน้อย และเขตหนองจอก" พบว่า

2.1 คุณลักษณะทางประชากร ได้แก่ เพศ อายุ ศาสนา มีความสัมพันธ์กับความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนในระดับต่ำ ในขณะที่ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้ มีความสัมพันธ์กับความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนในระดับสูง

2.2 ปัจจัยทางด้านการสื่อสาร ได้แก่ ผู้ส่งสาร เนื้อหาข่าวสาร และช่องทางการสื่อสาร มีความสัมพันธ์กับความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชนในระดับสูง

2.3 ความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในระดับปานกลาง

2.4 ความถี่ในการรับข่าวสารการพัฒนาชุมชน มีความสัมพันธ์กับการนำข่าวสารไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในระดับต่ำ

3. บุศรินทร์ หนูนุกักดี (2534) ได้ศึกษาความพึงพอใจของประชาชน ในการติดต่อสื่อสารกับพนักงานเทศบาลเมือง จังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และสมุทรปราการ ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนเพศชายและเพศหญิง มีความพึงพอใจต่อการให้ข่าวสารต่าง ๆ ของพนักงานเทศบาลเมืองแตกต่างกัน ประชาชนที่มีช่วงอายุ ระดับการศึกษา อาชีพและรายได้ต่างกัน มีความพึงพอใจต่อการให้ข่าวสารต่าง ๆ ของพนักงานเทศบาลเมืองแตกต่างกัน

4. เรืองศิลป์ แก้วดอนรี (2539) ศึกษาเรื่อง “ความต้องการข่าวสาร ความคาดหวัง และความพึงพอใจที่ได้รับข่าวสารเรื่องการประกันสังคมของผู้ประกันตน ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ” ผลการวิจัยพบว่า ความต้องการข่าวสาร มีความสัมพันธ์กับความคาดหวังว่าจะได้รับข่าวสารเรื่องการประกันสังคม แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจที่ได้รับข่าวสาร และความคาดหวังไม่มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจที่ได้รับข่าวสาร เรื่องการประกันสังคม

5. พรรณีภา จิตต์ชอบธรรม (2537) ได้ศึกษาเรื่อง “ความทันสมัยของประชาชนในเขตหนองจอก จังหวัดกรุงเทพมหานคร” โดยจากผลการวิจัยทำให้ทราบว่า ประชาชนในเขตหนองจอกที่นับถือศาสนาอิสลาม มีการดำรงชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ศาสนามีความสัมพันธ์กับความทันสมัย ผู้นับถือศาสนาอิสลามมีความทันสมัยน้อยกว่าผู้นับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ และจากคำถามข้อหนึ่งในแบบทดสอบความทันสมัย ปรากฏว่า เกือบครึ่งหนึ่งตอบว่าผู้ให้ข่าวสารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ดีที่สุดรองจากสื่อมวลชนคือ ผู้นำชุมชนและผู้นำศาสนา

6. สุพงษ์ โสธนะเสถียร (2531) ได้ศึกษาเรื่อง “คุณลักษณะทางสังคมของชาวไทยมุสลิม และการสนองตอบต่อรัฐบาล” โดยศึกษาชาวไทยมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผลการวิจัยพบว่า

6.1 คุณลักษณะสังคมของชาวไทยชายแดนภาคใต้ ในทางปฏิบัติหากเกี่ยวข้องกับหลักการทางศาสนาแล้ว จะมีความโน้มเอียงไปในทางอนุรักษนิยม และเคร่งครัดต่อศาสนา แต่หากไม่เกี่ยวข้องกับหลักการทางศาสนาแล้ว ชาวไทยมุสลิมจะมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับวัฒนธรรมได้ ทั้งนี้ เพื่อความอยู่รอดและต้องไม่กระทบกระเทือนต่อศาสนาอิสลาม

6.2 กระบวนการถ่ายทอดคุณลักษณะสังคมมุสลิม อันเนื่องมาจากกระบวนการกล่อมเกลาสังคม ไม่ว่าจะในระดับครอบครัวหรือในระดับสังคม จะมีส่วนช่วยทำให้ชุมชนมีคุณลักษณะที่ทันสมัย (กระบวนการถ่ายทอดไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความทันสมัย) ยิ่งกระบวนการกล่อมเกลาสังคมมีค่านิยมที่ทันสมัย และเกี่ยวข้องกับรัฐบาลด้วยแล้ว ก็จะสนับสนุนคุณลักษณะที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

6.3 คุณลักษณะสังคมของชาวไทยชายแดนภาคใต้ ไม่ใช่เป็นสังคมที่ประกอบด้วยบุคคลที่ปิดตัว (Introverts) และกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนา ไม่ว่าจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ตาม มิใช่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดมนุษยสัมพันธ์ และการยอมรับผู้อื่นในประชาคมมุสลิม

7. ขวลิขำรง โกฎตระกุล (2533) ได้ศึกษาเรื่อง “ผู้นำศาสนาอิสลามกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยศึกษากรณีเขตหนองจอก มีนบุรี บางกะปิ พระโขนง” ผลการวิจัยพบว่า ตำแหน่งของผู้นำศาสนาอิสลาม คืออิหม่ามและคอเต็บ มีศักยภาพสูงสุดในการยอมรับและในการตัดสินใจของชาวชุมชนมุสลิม เพราะตำแหน่งผู้นำศาสนาอิสลามเปรียบเสมือนเป็นตัวอย่างอันดีของคนในชุมชนให้ปฏิบัติตามแบบอย่าง ส่วนตำแหน่งอื่นๆ เป็นเพียงส่วนประกอบ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการยอมรับในตัวผู้นำ และการตัดสินใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะรวมอยู่ที่อิหม่ามและคอเต็บเป็นสำคัญ

ในด้านการยอมรับในตัวผู้นำศาสนาอิสลาม เป็นไปในลักษณะที่เป็นการเชื่อฟังผู้นำแบบผู้นำที่มีบารมี (charismatic) โดยส่วนตัวสูง และได้รับการยอมรับจากชุมชนในการพัฒนามัสยิด การชักจูงหรือมีอิทธิพลที่จะให้คนในชุมชนของตนไปลงคะแนนเสียงให้กับนักการเมืองหรือพรรคการเมืองต่างๆ นั้นอยู่ในระดับสูง และเป็นารยอมรับในตัวผู้นำศาสนาอิสลามในฐานะเป็นผู้นำในทางโลกและทางธรรมประกอบกันไปด้วย

นอกจากนี้ ผู้นำศาสนาอิสลาม มีอิทธิพลและแรงจูงใจกับชุมชนมุสลิม ในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง โดยที่ผู้นำศาสนาอิสลามเป็นบุคคลที่ชุมชนมุสลิมให้การยกย่อง เป็นตัวแทนในการที่จะมีสิทธิมีเสียงในเรื่องต่างๆ จากผลการวิจัย ส่วนใหญ่แล้วผู้นำศาสนาอิสลามจะมีส่วนร่วม

ในการใช้อิทธิพลส่วนตัว ในการนำปัญหาของชุมชนไปปรึกษากับผู้แทน หรือผู้ที่เกี่ยวข้องในการ แก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี รวมทั้งการจูงใจให้คนในชุมชนได้พัฒนามัสยิดและขอ ความร่วมมือในการทำงานเพื่อส่วนรวม กล่าวได้ว่าผู้นำศาสนาอิสลามเป็นจุดศูนย์กลางของการ รวมพลังของชุมชนมุสลิมในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

8. ชูศักดิ์ ชูช่วย (2533) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชน ตามการ รับรู้ของผู้นำท้องถิ่น และประชาชนในหมู่บ้านพัฒนาดีเด่น และหมู่บ้านทั่วไป ภาคใต้” พบว่า บทบาทที่คาดหวังของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นและหมู่บ้านทั่วไป มี มากกว่าบทบาทที่ปฏิบัติจริง และยิ่งพบว่าอีกว่า บทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่ปฏิบัติจริงในหมู่บ้านพัฒนาดีเด่น มีมากกว่าในหมู่บ้านทั่วไป

9. เขียร ธรรมาธิปัตย์ (2505) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของกำนันในการบริหารราชการใน จังหวัดยะลา” ในการวิจัยครั้งนี้พบว่า การบริหารราชการระดับท้องถิ่น ไม่ว่าจะรูปแบบใดต้องอาศัย การมีส่วนร่วม หรือได้รับการสนับสนุนจากประชาชนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะ “สังคมมุสลิม” มีผู้นำ แฝงคือ โต๊ะครู และอิหม่าม อยู่เบื้องหลังกำนัน

10. วิโรจน์ ขวัญเกื้อ (2530) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของโต๊ะอิหม่ามในจังหวัดชายแดน ภาคใต้ ในการสนับสนุนการพัฒนาโครงการการศึกษาอกระบบโรงเรียน ตามการรับรู้ของผู้ บริหารการศึกษาอกระบบโรงเรียน ผู้นำท้องถิ่นและโต๊ะอิหม่าม” พบว่า ความคิดเห็นของผู้บริหารการ ศึกษาอกระบบโรงเรียน ผู้นำท้องถิ่นและอิหม่าม ส่วนมากใกล้เคียงกัน โดยแยกเสนอเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

10.1 ด้านความรู้พื้นฐานทั่วไป คือการบริการการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การ ดำรงชีวิต ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของอิหม่าม ได้ให้ความสำคัญในการเป็นผู้นำ เสนอแนะ เพื่อ ให้เกิดการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่นมากที่สุด ส่วนการให้ความร่วมมือ ในการให้การศึกษแก่ประชาชนในชุมชนเพื่อให้อ่านออกเขียนได้ ให้การสนับสนุนในโครงการ ธรรมรงค์เพื่อการรับรู้หนังสือแห่งชาติ และการให้ความร่วมมือในการจัดให้มีอาคารสถานที่เพื่อการ ศึกษาอกระบบโรงเรียนในท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง

10.2 ด้านทักษะอาชีพ ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของอิหม่ามที่เป็นผู้ช่วยชี้แนะให้มี การประกอบอาชีพตามความรู้ ความสามารถโดยสุจริตและยุติธรรมมีคะแนนมากที่สุด รองลงมา คือ เป็นผู้ชี้แนะ บอกทิศทางแก่ประชาชนในการประกอบอาชีพที่เหมาะสมของท้องถิ่น และการให้ การสนับสนุนในการฝึกอบรมวิชาชีพพระยะสัน ในโครงการการศึกษาอกระบบโรงเรียน ตามความ สนใจหรือความต้องการของประชาชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า อิหม่ามมิใช่เพียงแต่สนับสนุนการศึกษา แต่ทางศาสนาอิสลามอย่างเดี่ยว ยังสนใจและให้การสนับสนุนด้านอาชีพต่าง ๆ แก่ประชาชนด้วย

10.3 ด้านข้อมูลข่าวสาร จากการวิจัย มีประเด็นที่น่าสนใจคือ อิหม่ามเป็นตัวแทนของชาวไทยมุสลิมที่จะแถลงข้อเท็จจริงเพื่อความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างรัฐกับประชาชน และด้วยความเป็นตัวแทนที่ดี จึงทำให้อิหม่ามเป็นตัวแทนสังคมมุสลิมได้ดี ในการเผยแพร่ความรู้และข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ และทันต่อเหตุการณ์แก่ประชาชน และช่วยเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ข่าวสารที่ถูกต้องจากรัฐไปสู่ประชาชน

11. เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2527) ได้ศึกษาเรื่อง "หน้าที่ของมัศยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง" โดยผลการวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของอิหม่ามพบว่า อิหม่ามนอกจากมีความรู้ดีและปฏิบัติศาสนกิจแล้ว ยังเป็นผู้นำชุมชนหรือสังคมด้วย หากเกิดข้อขัดแย้งหรือไม่เข้าใจต่างๆ อิหม่ามจะเป็นตัวแทนสังคมมุสลิมได้ดี

12. พัทยา สายหู (2510) ได้เสนอรายงานการศึกษาลักษณะผู้นำท้องถิ่นในเขตพัฒนาภาคใต้ โดยส่วนหนึ่ง ได้กล่าวถึงบทบาทของอิหม่ามในเขตพัฒนาภาคใต้ว่า อิหม่ามก็คือชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่ง แต่อาศัยอำนาจหน้าที่ที่ระบบศาสนากำหนดให้ ชาวบ้านที่ยังนับถือศาสนาอิสลามอยู่ ก็จำเป็นต้องยอมรับอำนาจในหน้าที่ของอิหม่ามด้วย ถ้าเป็นเพียงบุคคลธรรมดาที่มีความรู้ทางศาสนาสูง แต่ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นอิหม่าม ก็ไม่มีอำนาจโดยตรงต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อื่นได้ เว้นเสียแต่ชาวบ้านนั้นสนใจในเรื่องศาสนา และยินยอมให้บุคคลที่มีความรู้ใช้อำนาจเหนือได้ คือการยอมรับการนำโดยสมัครใจนั่นเอง

13. ชูเกียรติ มุทธากาญจน์ (2531) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่น โดยศึกษาเฉพาะกรณีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในจังหวัดมุกดาหาร ผลการศึกษาสรุปได้ว่า กำนัน ผู้ใหญ่บ้านต่างๆ ในตำแหน่งเดียวกัน มีอำนาจหน้าที่เท่ากัน แต่มีอำนาจต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปัจจัยภายในที่สำคัญได้แก่ บุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือ เอาจริงเอาจังในการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญมากกว่าผู้อื่น ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ได้แก่ การมีญาติพี่น้องมาก นโยบายหรือคำสั่งของหน่วยเหนือแน่ชัดและบุคลิกภาพของผู้สั่งการ ซึ่งที่กล่าวมานี้ล้วนมีผลต่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั้งสิ้น

14. ดรอรี่ และบีตี (Drory and Beaty, 1991) ได้ศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศ ต่อการรับรู้ในกลวิธีที่มีอิทธิพลต่อองค์กร ผลการวิจัยพบว่า ทศนคติต่อการเมืองในองค์กร เป็นผลมาจากตัวแปรเกี่ยวกับวัฒนธรรมและองค์กร และพบว่าตัวแปรเรื่องเพศที่แตกต่างกัน มีอิทธิพลต่อการรับรู้ และทศนคติต่อพฤติกรรมการเมืองในองค์กร

15. ลูธาร์ ดิแบททิสต้า และโกทซ์ (Luther, Dibattista and Gautschi, 1997) ได้ศึกษาความแตกต่างระหว่างเพศ สถานภาพทางการศึกษา และจริยธรรมทางการศึกษา ต่อการรับรู้ในบรรยากาศทางจริยธรรมที่เป็นอยู่ และที่ควรจะเป็น โดยผลการศึกษาพบว่า ตัวแปรเรื่องเพศ มีความสัมพันธ์กับการรับรู้ในบรรยากาศทางจริยธรรมที่เป็นอยู่ ซึ่งเพศหญิงมีความทัศนคติพอใจอย่างมีนัยสำคัญ ต่อพฤติกรรมทางจริยธรรมมากกว่าเพศชาย

16. วิโอ และคณะ (Wio et al., 1980) ได้ศึกษาความพึงพอใจในการสื่อสารกับปริมาณของข่าวสารพบว่า การได้รับปริมาณข่าวสารมากเกินไป จะก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจในการติดต่อสื่อสาร เช่นเดียวกับการได้รับปริมาณข่าวสารน้อยเกินไป

17. โรเบิร์ต และโอไรลลี่ (Robert and O'Reilly, 1974) พบว่า ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารโดยทั่วไป เกี่ยวข้องกับปริมาณของการติดต่อสื่อสาร และความเพียงพอของข่าวสาร

18. คูซ และโพสเนอร์ (Kouzes and Posner, 1990) ได้ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยของความน่าเชื่อถือ ในประเด็นของความคาดหวังของผู้ตามจากตัวผู้นำ โดยศึกษาจากผู้จัดการในองค์กรเอกชน และองค์กรสาธารณะจำนวน 7,500 คน ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ความสำเร็จของภาวะผู้นำขึ้นอยู่กับ การรับรู้ของผู้ตาม ในความสามารถของผู้นำ มากกว่าขึ้นอยู่กับ การรับรู้ของตัวผู้นำเอง นอกจากนี้ยังพบว่า คนส่วนใหญ่มักจะพึงพอใจและต้องการผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ มีความสามารถ มองการณ์ไกล และมีแรงจูงใจ

19. แม็คอีวอย และบูลเลอร์ (McEvoy and Buller, 1987) ได้ศึกษาการยอมรับของผู้ใช้รูปแบบการประเมินราคาในระบบอุตสาหกรรม พบว่าคุณสมบัติทางประชากร 4 ตัวแปรคือ เพศ อายุ ประสบการณ์ในการทำงาน และการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการยอมรับของผู้ใช้รูปแบบการประเมินราคา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย